UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01546267 4

Levynskyi, Vlodymyr
Selianstvo

JN
6599
U47L48
1910

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

ВОЛОДИМИР [illegible]ИНСЬКИЙ

IV.

СЕЛЯНСТВО І СОЦІЯЛДЕМОКРАТІЯ

ДОДАТОК

:: АҐРАРНІ ПРОГРАМИ ::
СОЦІЯЛЇСТИЧНИХ ПАРТІЙ

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ЗЕМЛІ І ВОЛІ"
1910

Книжки по аграрному питаню.

KARL KAUTSKY. Die Agrarfrage. Stuttgart. 1903. (Книжку перекладено на польську і російську мови.)

Його-ж. — Соціализмъ и сельское хозяйство, отвѣтъ Давиду.

ФР. ЕНГЕЛЬСЪ. Крестьянскій вопросъ во Франціи и Германіи. Съ предисловіемъ Г. Плеханова. Женева 1894.

ПЕТРЪ МАСЛОВЪ. Аграрный вопросъ въ Россіи. Третье изданіе СПБ. 1906.

Його-ж. — Развитіе народнаго хозяйства и аграрная программа. СПБ. 1906.

LUDWIK KRZYWICKI. Kwestja Rolna. Warszawa. 1903. (Книжку перекладено на російську мову.)

ВЛ. ИЛЬИНЪ. Аграрный вопросъ Ч. I.

Його-ж — Развитіе капитализма въ Россіи. СПБ. 1906.

Г. ПЛЕХАНОВЪ. Дневникъ соц.-демократа. № 5.

СТАНИСЛАВЪ (ВОЛЬСКІЙ). Соціализмъ и русская община. Изд. „Впередъ".

К. КАУТСКІЙ. Аграрный вопросъ въ Россіи.

Н. РОЖКОВЪ. Къ аграрному вопросу. Москва, 1905.

ВЛ. ГРОМАНЪ. Земельный вопросъ и земельные проекты. СПБ.

М. В. БЕРНАЦКІЙ. Къ аграрному вопросу. СПБ. 1906.

DAWID. Sozialismus und Landwirtschaft. Книжку перекл. на рос. мову. Соціализмъ и сельское хозяйство СПБ. 1906.

HERTZ. Die Agr. Fragen. Книжку перекл. на рос. мову. Аграрные вопросы СПБ.

С. БУЛГАКОВЪ. Капитализмъ и земледѣліе Т. I. и II. СПБ. 1900.

КАЧАРОВСКІЙ. Народное право. Изд. „Молод. Россіи".

Його-ж. — Русская община. Изд. „Нов. Т-ва".

В. ЧЕРНОВЪ. Марксизмъ и аграрный вопросъ.

Його-ж. — К. Марксъ и Ф. Энгельсъ о крестьянствѣ. Москва 1906.

Його-ж. — Пролетаріатъ и трудовое крестьянство. Изд. „Нов. Т-ва".

НОВОТОРЖСКІЙ. Соціализація земли.

Л. ШИШКО. Къ вопросу объ аграрной программѣ въ связи съ теоріей научнаго соціализма. Москва 1906.

Число 98. 65

ВОЛОДИМИР ЛЕВИНСЬКИЙ

Selianstvo

СЕЛЯНСТВО
І СОЦІЯЛДЕМОКРАТІЯ

ДОДАТОК

:: АҐРАРНІ ПРОГРАМИ ::
СОЦІЯЛЇСТИЧНИХ ПАРТІЙ

CANADIAN UKRAINIAN YOUTH ASS'N.
SUMK LOCAL No. 1 SASKATOON, SASK.
Pres.
Treas.
ІМ. Т. ШЕВЧЕНКО
SASKATOON, SASK.

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ ЧАСОПИСЇ „ЗЕМЛЯ і ВОЛЯ“
1910

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

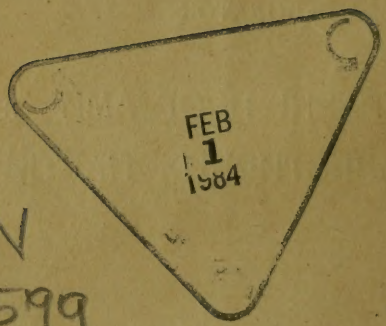

JN
6599
U47L48
1910

Із „Загальної Друкарні", вулиця Академічна число 8.

ЗМІСТ.

	Стор.
I. Вступ	3
II. Селянство і пролєтаріят	8
III. Аґрарні відносини і аґрарний пролєтаріят у Галичині	15
IV. Аґрарні постуляти і аґрарна політика української радикальної партії	26
V. Селянство, аґрарне питанє і міжнародна соціялдемократія	35
VI. Аґрарна політика соціялдемократії	56
VII. Приватна чи колєктивна власність	72

Аґрарні програми соціялїстичних партій.

Данія.	
Аґрарні параґрафи Данської С.-Д. Р. Партії	79
Франція.	
Аґрарна програма Французької Робітничої Партії	80
Аґрарна резолюція Французької Зєдиненої Соціялїстичної Партії, принята на з'їздї в Тулюзї в 1908 р.	83
Бельґія.	
Аґрарні параґрафи Бельґійської Робітничої Партії	84
Голяндія.	
Аґрарна програма Голяндської С. Д. Партії	86
Румунія.	
Проєкт аґрарної програми Румунської С. Д. Партії	87
Нїмеччина.	
Аґрарна резолюція Нїмецької С.-Д. Р. Партії Австрії ухвалена на з'їздї в Ґрацу 1900 р.	90
Проєкт аґрарної програми, предложений Бреславському з'їзду нїмецькою соціялдемократією (державною)	92
Резолюція К. Каутського	94

Швайцарія. Стор.
Аґрарні параґрафи програми Швайцарської С.-Д. Р. Партії 95
Угорщина.
Аґрарні параґрафи програми Угорської С. Д. Р. Партії 96
Чехія.
Аґрарна резолюція Чеської С. Д. Р. Партії ухвалена на IX з'їзді, 1909 р. 96
Польща.
Проєкт аґрарної реформи для Ґаличини В. Ґумпльовича 99
Аґрарні параґрафи Польської Партії Соціялїстичної (P. P. S.) 102
Провідні вказівки для аґітації на селї Соціялдемократії Короліївства Польського і Литви (S. D. K. P. i L.) 103
Україна.
Провідні вказівки для аґітації на селї Української Соціялдемократичної Партії Ґаличини й Буковини ухвалені на I з'їзді партії в 1903 р. . . 104
Аґрарна програма Української Соц.-Дем. Роб. Партії (У. С. Д. Р. П.) ухвалена на III з'їзді партії в 1905 р. 105
Росія.
Проєкт аґрарної програми П. Маслова, принятий на з'їзді С. Д. Р. П. в Стокгольмі 106
Проєкт аґрарної програми Н. Лєнїна 109
Аґрарна програма Партії Соціялїстів-Революціонерів . 110

Увага. „Манїфест до хліборобського населеня" І. Ф. Беккера (V розділ), котрого кілька уступів сконфісковано в „Землї і Волї", друкуєть ся тут як інтерпеляція посла тов. Семена Вітика.

I. Вступ.

„Буржуазні і реакційні партії незвичайно счудовані тим, що у соціялїстів скрізь виступає тепер на дневний порядок аґрарне питанє. Одначе вони скорше повинні дивуватись, що не сталось воно до сього часу. Від Ірляндії до Шлезку, від Андалюзії до Росії і Болгарії хлоп являєть ся дуже важним фактором населеня, продукції і полїтичної сили". — Отсї слова писав один із основателїв наукового соціялїзму, Фрідріх Енгельс 1894 р. в „Neue Zeit" у статї своїй про аґрарне питанє у Франції і Нїмеччинї.

Слова сї і нинї не стратили свого значіня.

Змагаючи до поваленя сучасного капіталїстичного ладу через захопленє в свої руки полїтичної власти та до збудованя на його руїнах нового, соціялїстичного ладу, міжнародна соціялдемократія йде з доброю новиною соціялїзму не тільки до міста, до його варстатів і фабрик, але й на село, до його хат, та панських фільварків, іде до хлопів з соціялїстичними кличами й домаганями.

Зовсїм зрозуміло, чому буржуазні партії, котрі вважають себе за єдиних „оборонців" хлопів підносять скажений крик проти сього „наїзду" соціялдемократів на село.

Те саме дїялось скрізь, те саме дїєть ся і у нас, серед нашого народу.

Останнє засїданє міжнародного соціялїстичного бюра в Брісселї з дня 7 падолиста 1909 було присьвячене дискусії над предложеним дневним порядком найблизшого міжнародного соціялїстич-

ного конґресу, який порішено скликати до Копенґаґи на днї 28 VIII — 4 IX 1910. Бюро предложило, щоб на порядок конґресу взято і аґрарне питанє. Над сим вивязала ся довга і цїкава дискусія, в якій забирали голос головно делєґати з тих країн, де аґрарне питанє має найбільшу вагу і є найбільше актуальне. І дивна річ, що саме ті делєґати, як Вайан (Франція), Рубанович (Росія, від соціялїстів-революціонерів), Молькенбур (Нїмеччина), Адлєр (Австрія) і инші, признаючи всї велику вагу і значінє аґрарному питаню, були за його відложенєм. Бож іде тепер не о загальне прінціпіяльне рішенє аґрарного питаня, — зроблено се на міжнародних соціялїстичних конґресах в Цїріху (1893 р.) і Лондонї (1896), але о намічене конкретних точок аґрарної програми для соціялїстичного інтернаціоналу, а для сього само питанє, при всїй складности його в ріжних країнах та при невистарчаючім його науковім перестудіованю в соціялїстичній лїтературі, — ще не дозріло.

І тому бюро порішило не ставити справи аґрарного питаня на дневний порядок конґресу в Копенґазї, а натомість висловило бажанє, щоби через як найінтензивнїйше перестудіованє його в соціялїстичній лїтературі, уможливити тим самим поставленє справи сього питаня на дневнім порядку нарад другого найблизшого міжнародного соціялїстичного конґресу.

З сеї дискусії над предложенєм аґрарного питаня на дневний порядок нарад міжнародного соціялїстичного конґресу ясно, з якою совісністю беруть ся заступники пролєтаріяту за порішуванє найжизненнїйших його справ.

А одначе факт сей, що бюро відложило справу аґрарного питаня до найблизшого з'їзду, сей факт дав привід редакції „Дїла“ до написаня статї „Соціялїзм і аґрарне питанє“, якої автор взяв ся „доказувати“, що соціялїзм на селї — се чиста фантасмаґорія, що розвязати аґрарне питанє

зі становища соціялїстичного, — се чиста іллюзія. Ми зовсїм не звертали б уваги на сю статю в українськім націоналїстичнім органї, як би не те, що вона є нїчим иншим, як тільки перемеленєм того погляду, що українська соціялдемократична партія в нашім народї не має найменшої основи до істнованя, що соціялдемократи на селї не мають у нас що робити, що соціялдемократи хотять пустити хлопів на дїдів і т. д., погляду найбільше баламутного, ширеного в вузкопартійних інтересах усякими радикальними і націоналдемократичними демагогами і такими, що не встигли ще перечитати хоч дві-три брошури і такими, що мають за собою при всїй своїй крикливости певні громадські заслуги.

Постараємось отже в нашій брошурі троха близше зазнайомити читача з питанєм, яке саме відношенє соціялдемократії до селянства тай яке відношенє її до аграрного питаня взагалї. Буде се рівночасно і відповідь з нашого боку на ті крайно баламутні погляди, ширені нашими полїтичними противниками між нашим народом, про які ми висше згадали.

II. Селянство і пролєтаріят.

Чи селянин і пролєтар мають одні і ті самі інтереси, як се й у нас так часто говорить ся?

Коли ходить о інтереси української демократії, то скажемо, що інтереси українського пролєтаріяту і селянства нині в многім сходять ся, тому, що сучасна українська демократія далеко не виборола собі тих прав, які здобули собі демократії инших народів, от хочби польська, чеська. І коли ми говоримо про спільність у многім інтересів української демократії під нинїшну пору, то, очевидно, будемо мати на увазї інтереси перш усього полїтичної природи, такі полїтичні домагання, в яких здобутю заінтересована вся українська демократія, весь український народ, як пр. домаганя, що мають на метї забезпечити полїтичну рівноправність Українців у державі і краю, домаганє заведеня загального голосованя до сойму, рад повітових і громад, домаганє національної автономії для укр. народу і т. д. І тому українська соціялдемократія, яка найзавзятїйше боронить інтересів демократії взагалї, піде завсїгди разом з прочою українською демократією там, де буде саме ходити о ті полїтичні інтереси демократії.

Коли одначе ходить о економічні інтереси тих суспільних верств у нас, яких відбитком ідейним є наші українські полїтичні партії, то скажемо, що нині ті інтереси в многім розходять ся, а ріжниця і противенство тих інтересів будуть зростати по мірі того, як буде

зростати і прискорювати ся суспільна діференціяція нашого народу.

В сказанім знайдемо відповідь на поставлене нами на самім початку питанє. Щоби одначе відповідь ся не була голословна, мусимо розібрати, правда, дуже загально, чи можна говорити про інтереси селянства як такого, як одної кляси, як „пятого стану", а коли ні, то де, в якій верстві сього селянства належить шукати спільности її інтересів з інтересами промислового пролєтаріяту.

Як тільки зійде бесіда про сільське господарство, то деякі учені кажуть, що капіталїзм, то є та форма народної господарки, в якій головну ролю грають машини й гроші, а який з задивляючою силою розвиваєть ся в індустрії (промислї міст), зовсім не розвиваєть ся і не має видів на розвій у сільськім господарстві. Отсю казочку давно збили соціялїстичні письменники, а що вони мали рацію, се найкраще показала нам дійсність, показало само житє.

Натуральна господарка, то є така господарка, де хлопська родина виробляє все те тілько, що потрібне для задоволеня потреб її членів, почала скрізь упадати з упадком панщини, з упадком февдального ладу. В натуральнім або ізольованім господарстві люди обходили ся без гроша. Машин вони зовсім не знали. Землю свою обробляли на відробок панови, а всякі драчки сплачували в натуралїях. З упадком одначе панщини починає зміняти ся й спосіб сільської господарки. Лише останки сеї натуральної, ізольованої господарки полишились у краях економічно відсталих, там, де средства комунїкаційні мало розвинені.

Натомість скрізь, навіть у країнах економічно слабо розвинених взяла верх товарова або капіталїстична господарка, яка веде ся при помочи машин, доброго інвентару, мелїорації землї, многопільної управи рілї. Ознакою такої господарки є змаганє, одержати найбільші результати

праці при найменшій її затратї. В капіталїстичнім господарстві головну ролю грає гріш. Подібно як у фабричнім промислї все виробляєть ся на продаж, все кидаєть ся на ринок, аби товар збути, так само є і в сїльськім капіталїстичнім господарстві. Ясно, що найбільше раціональну, капіталїстичну господарку можуть вести ті, що мають найбільше землї, то є великі сїльські дуки, пани та дїдичі. Натомість сїльські, малоземельні чорнороби такої раціональної господарки на велику скалю вести не можуть з тої простої причини, що на се не мають потрібних засобів, а мати ті засоби не дозваляють їм анї ті клаптики землї, які вони мають, анї нужденні доходи з неї. Все-ж таки мають вони дїло з ринком, бо бодай малу частину продуктів свого малого господарства продають а замість них купують инші.

А з розвоєм капіталїзму в сїльськім господарстві розколюєть ся і само село, розколюєть ся і само селянство.

Подібно як в індустрії (промислї) капіталїзм покликує до житя ту революційну силу, якою є міський пролєтаріят, котрої великим, історичним завданєм є, повалити сучасний, несправедливий, капіталїстичний лад, так само розвій капіталїзму в сїльськім господарстві, що веде з одного боку до збогачуваня великих власників земельних, а з другого до зубожіня дрібних, покликує теж до житя таку саму революційну силу, яку покликує до житя по містах, а саме сїльський безземельний і малоземельний пролєтаріят.

Оттак зі зростом розвою капіталїзму на селї, розколює ся і буде що раз більше розколювати ся селянство на дві ґрупи, на два табори; в однім з них будуть що раз більше ґрупувати ся пролєтарські елєменти сїльського населеня, котрі по свойому положеню, інтересам і завданям творять і творити муть один революційний табор разом з міським пролєтаріятом, а в другім буде обєдиняти сь сїльська бур-

жуазія, котра знов по свому положеню, інтересам і завданям своїм зближаєть ся і буде зближати ся до міської буржуазії та буде йти з нею разом.

Що процес пролєтаризації села а за ним процес діференціяції селянського населеня на пролєтарів-бідаків і самостійних селян-богачів являєть ся наслїдком зросту капіталїзму в сїльськім господарстві, се доказує дїйсність, доказують факти і дані, заобсервовані навіть у клясичних країнах дрібної земельної власности і дрібного землеволодїня, як у Франції, Бельгії, Швайцарії.

Що правда, процес сей діференціяції селян на дві кляси відбуваєть ся досить повільно. Але се дасть ся пояснити.

Селянин, що має своє господарство, змагає, очевидно до сього, аби з сього господарства дістати все те, що потрібне для його і його сїмї істнованя. Працю свою волить він вкладати в своє господарство, коли бачить, що на тім якось виходить. Колиж він іде на заробок до дїдича, або до міста, то тому, що у дїдича, або в містї він більше заробить як на своїм господарстві, вкладаючи в нього ту саму працю. Чим отже низша продуктивність працї селянина в своїм господарстві, тим більша необхідність шукати зарібку ним поза своїм господарством. І противно, чим більше продуктивна праця у власнім господарстві, тим вигіднїйше витрачувати сю працю у себе, дома. Таким способом ми зрозуміємо, чому селянин-богач, дука не піде нїколи продавати своєї працї. Йому-ж не тільки вигіднїйше працювати в своїм господарстві, але власне тому, що він має багато землї, що має потрібні засоби до веденя раціональної господарки, йому вигідно і корисно оплачувати наємного робітника. Противно є з дрібним селянином, котрому заробітна платня дає більше, як праця у власнім господарствї.

Отсе поясненє вкаже нам в головному, чому процес діференціяції селян повільний і обусловлений.

Низькі зарібки на панських ланах, або в міськім промислї приневолюють дрібного селянина тримати ся свого клаптика землї. Високі зарібки знов на панських ланах і в промислї дають можність бідному селянинови кинути своє мізерне господарство і жити вигіднїйше наємною працею в характері робітника. З того виходить, що з поступом і зростом промислу в кождій країнї тїсно звязана є і еміґрація сїльського робітника і дрібного селянина до міста[1]. Що дрібно- і малоземельний селянин підупадає з кождим днем що раз більше, про се не ма двох думок. Податки, неврожаї, процеси, довги, роздроблюванє хлопських парцель через спадкові подїли—все те робить дрібного, „самостійного“ селянина невільником капіталу, пролєтарем, що правда, менше сьвідомим від фабричного робітника.

Оттак доходимо і до ясної відповіди на поставлене нами на самім початку питанє.

Ми бачили, що про інтереси селянства як такого, як одної кляси, як одного стану, не можна говорити, бо селянство нинї подїлене є на дві окремі верстви, на дві кляси, з відмінними своїми економічними інтересами. Ми бачимо нинї селянина-богача, пана більших і менших обшарів землї, для котрого земля є капіталом, що приносить йому зиск без працї, а котрого інтереси підходять до інтересів великих власників земельних. Його економічні інтереси — се інтереси його господарства, інтереси капіталу: високі цїни на продукти хлїборобства, а низькі цїни на робочі руки!

---

[1] Булоб дуже цїкаво прослїдити, як зріст промислу в Галичинї відбиваєть ся на селї, в яких розмірах відбуваєть ся еміґрація сїльського населеня до міст з одного боку, а з другого, який процент сїльського населеня шукає зарібку по чужих краях, який зриває раз на завсїгди зі своїм селом, а який повертає назад. На жаль, статистичних даних для сього нема і мабуть не скоро їх можна буде діждати ся.

Але ми бачимо ще й другого селянина, селянина-бідака, павпра, котрий силою своєї нужди держить ся свого кусника землї, на котрім кроваво і в потї чола працює і котрий силою своєї нужди йде на зарібки, чи то на панський лан, чи до міста, до фабрики, чи ген у чужі краї. Иого економічні інтереси се інтереси працї! Вони зведуть ся не до підвисшеня, але до пониженя цїн на продукти хлїборобства і не до пониженя, але до підвисшеня заробітної платнї[2].

А якаж суспільна кляса має такі самі економічні інтереси і цїли, себто інтереси працї?

Відповідь ясна:

Кляса міського, робітничого пролєтаріяту[3], яка орґанїзуєть ся, і бореть ся за своє істнованє, за свою кращу долю, за будучність свою, за новий лад на сьвітї, лад волї,

---

[2] З того ясно, чому за отворенєм границь для ввозу збіжа і худоби є бідні селяни а проти отвореня селяни-богачі; чому націоналдемократи і ті з радикалів, що є проти отвореня границь, боронять тим самим інтересів ситих богачів, а чому соціялдемократи і ті нечисленні з радикалів, що є за отворенєм границь боронять інтересів голодних, бідаків.

[3] До сього висновку приходить також і д-р Северин Данилович, котрому як теоретикови не можна відмовити марксівського розуміння аґрарного питаня. В своїй розвідцї „В справі аґрарних реформ“ пише він на стор. 116: „Дрібні рільники все більше пізнають, що їх цїли спільні з робітничим пролєтаріятом, уже їм не розходить ся про нїяку поезію індивідуального права власности землї, але по простy про житє“. Ми в однім із дальших роздїлів нашої статї повернемо ще до цїнної розвідки д-ра Дан. Тут зазначимо тільки, що голос його, се справдї голос білого крука серед радикалів, які пірвали нинї всї нитки з соціялїстичною ідеольоґією старої радикальної партії, а по нинїшній своїй ідеольоґії знайшли ся разом і вкупі з націоналдемократами.

братерства й рівности під червоним прапором соціялдемократії!

Деж отже бороти ся за хлїб, волю й сьвітло селянинови-бідакови?

На се питанє є тільки одна відповідь:

Разом зі своїм братом і товаришем по недолї, міським робітником в рядах соціялдемократії!

III. Аґрарні відносини і аґрарний пролетаріят у Галичині.

Галичина — се країна на скрізь рільнича, — 76·82% її населеня жиє з рільництва. Не дивно отже, що аґрарне питанє набирає тут перворядної ваги і значіня.

З 7,849.200 гектарів (або 78,492 км.²) поверхні усеї Галичини припадає на її аґрарну територію 7,575.253 ha, то є 96·5% всього обшару Галичини, з котрих після евіденції ґрунтового податку з 1902 р. припадало:[1]

На орну землю	3,799.575 ha,	то є	48·4%
„ луки	874.956 „	„	11·2%
„ огороди	109.249 „	„	1·4%
„ пасовиска і полонини	750.337 „	„	9·5%
„ лїси	2,020.212 „	„	25 %
„ стави і мочари	20.924 „	„	0·3%

Аґрарна територія самої східної Галичини обнимає 5,351.047 ha, то є 96·9%, з чого в 1902 р. припадало:

На орну землю	2,596.259 ha,	то є	47·0%
„ луки	695.634 „	„	12·6%
„ огороди	91.217 „	„	1·6%
„ пасовиска і полонини	499.530 „	„	9·1%
„ лїси	1,450.301 „	„	26·2%
„ стави і мочари	24.942 „	„	0·4%

[1] Fr. Bujak: Galicya, I ст. 234—5.

З рільництва жиє в Галичинї 5,570.000 людей, в самій східній Галичинї — 3,750.000. З рільничого населеня усеї Галичини припадає около 3 мілїони 152 тисяч 725 на Українцїв, що становить 94·4% усього українського населеня в Галичинї.

Подїл земельної власности представить нам у приближеню слїдуюча таблиця після обчислень проф. Бузка[2].

В 1902 р. було в Галичинї:

Обшар власности (господарства) виносить	Число господарств	Обшар тих господарств	Процентово
низше 2 гектарів	около 598.000	660.000	9·2
від 2—5 „	около 404.0 0	1,415.000	19·8
„ 5—20 „	около 189.000	1,704.000	23 8
„ 20—100 „	10.700	477.000	6·7
висше 100 „	2.669	2,900.000	40·5
Разом	1,204.369	7,156.000	100·0
з того:			
висше 2000 ha	235	1,658.000	23·2
від 500—2000 „	903	837.000	11·7
„ 100—500 „	1.531	405.000	5·6

Коли господарства низше 2 гектарів називаємо звичайно карловими (до ½ гектара) і парцельовими (від ½—2 гектарів), господарства від 2—5 гект. називаємо дрібними, господарства від 5—20 гект. — середними, а господарства висше 20 гектарів великими, з котрих господарства висше 2000 гектарів називаємо лятіфундіями, то висше подана таблиця дає нам дуже цїкавий образ подїлу земельної власности відповідно до вказаних нами поодиноких категорій господарств. Галичина — яв-

[2] Dr. Józef Buzek: Własność tabularna w Galicyi z końcem r. 1902. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych t. XX, zesz. 3. ст. 95.

ляєть ся країною переважно дрібних хлопських господарств, себто господарств від 2—5 гектарів, котрі разом з групою господарств карлових і парцельових становлять около 80% загального числа господарств у Галичині. Середна і більша хлопська власність від 5—20 г. і в 20—100 г. є процентово в порівнаню з иншими рільничими краями дуже незначна. Стан середної власности земельної представить ся ще некориснійше, коли від категорії власности 5—20 гект. віддїлимо власність чисто середну, від 10—20 г., на котру припадає в Галичині 38.580 господарств о обшарі 579.000 гектарів, себто 4% всього аграрного терену Галичини. Натомість лятіфундії в Галичині о обшарі висше 2.000 гектарів становлять найсильнїйшу категорію галицької земельної власности. 235 власників лятіфундій занимає 23·2% всього аграрного терену Галичини.

Коли порівнаємо стан земельної власности в Галичині з 1902 р. зі станом о кільканацять і кількадесять лїт в зад, то наглядно переконаємо ся, як розвій земельної власности в Галичині поступає в двох напрямах: у напрямі роздроблюваня дрібних господарств і в напрямі концентрації великої, зглядно найбільшої земельної власности.

Після обчислень д-ра Франка[3]) було в Галичині в 1819 р. 511.372 хлопських господарств по 15 моргів пересїчно. В 1859 р. було вже 788.234 господарств по $9^1/_3$ моргів пересїчно; в 1883 р. було 1,408.000 хлопських господарств по $5^1/_2$ моргів пересїчно, а в 1902 р. — 80% загального числа господарств у Галичині, то є $^4/_5$ усїх господарств — се дрібні хлопські господарства.

---

[3] Iwan Franko: Galicyjska własność ziemska. Przegląd Społeczny 1887, I, ст. 21—35. Обчисленя Франка не є стислі.

Після тих самих обчислень було в Галичинї в 1819 р. 8.448 великих власників (домінїй) о пересїчно 683 1/3 моргів ґрунту. В 1859 р. було 4.500 о 1.185 моргів пересїчно, в 1876 р. було їх 2.086 о пересїчно 2.397 моргів ґрунту, а в 1902 р. маємо 235 власників лятіфундій о пересїчно 7.056 гектарів (около 12.253 моргів) ґрунту.

Сконстатувавши процес дробленя дрібної хлопської власности, а зріст і концентрацію найбільшої земельної власности, мало сказати, що село Галичини далеко не забезпечило себе нїяким муром від капіталїзму, що розвій капіталїзму веде тут до зубожіня дрібних власників земельних а до збогачуваня великих, що умовам, витвореним впливами капіталїзму на селї мусить піддавати ся рільнича продукція, хоч, що правда, вона в Галичинї далека від того, аби була ведена на спосіб чисто капіталїстичний. В господарцї дрібних хлопських господарств переважає все таки екстензивна форма. Тільки 1/4 частина всїх господарств уживає машин. Поволи одначе і тут, а ще більше при господарствах середних і великих починає випирати інтензивна форма господарки — екстензивну. А навіть найбільші земельні господарства в Галичинї не ведуть іще зовсїм інтензивної господарки на більшу скалю на взір західно-европейських рільничих країн, опертої на великім закладовім і оборотнім капіталї. Досить сказати, що в 1902 р. паровий плуг був в ужитю тільки в 3 господарствах, польова колїйка заледви в 12, а парова молотїльня заледви в 300 господарствах. Усе-ж таки уживанє машин у великих господарствах (висше 100 гектарів) сильно виріжняє їх від середних і дрібних господарств. Коли в дрібних господарствах найбільше розповсюдженою машиною є дешева сїчкарня і млинок, у середних крім них молотїльня, то в великих господарствах є в загальнім ужитю сїячка до навозу, сїячка до збіжа, грабарка, жатка, картофлярка, вирівка,

шротівник[4]. І коли саме возьмемо під увагу лихий стан галицької господарки, то для нас не буде дивним, що той стан дуже уємно відбиваєть ся на рільній продукції Галичини. Се-ж просто характерний для рільничої par excellence Галичини факт, що вона не тільки що не вивозить збіже поза свої границї, але майже одну четверту частину консумованого у себе збіжа спроваджує з Угорщини[5].

Повторяємо отже, що сконстатувати розвій капіталїзму в сїльськім господарстві Галичини — се ще не досить. Але се конечне, щоби пояснити собі найхарактернїйші наслїдки капіталїзму в сїльському господарстві Галичини, щоби пізнати в ньому відносини працї, а відтак, відповідно до теми, яка нас інтересує, дійти до певних висновків.

Дотеперішний розвій аґрарних відносин у Галичинї йде, як ми се пізнали, в напрямі до витвореня що раз більшої пропасти між дрібною а великою, зглядно найбільшою, земельною власністю через досить скоре топненє середної власности переважно дорогою парцеляції. Що тільки середна і велика земельна власність (від 20—500 гектарів) є виключно або головно предметом парцеляції, на се вказують ті статистичні дані, які маємо. Противно-ж, лятіфундії зовсїм не підпадають парцеляції.

Зі справозданя дирекції „Галицького земельного Товариства кредитового“ (Galicyjskie Towarzystwo kredytowe ziemskie) за рік 1904 виходить, що рух парцеляційний почавши від 1898 р. росте в цїлім краю з незвичайною швидкістю[6]; що

---

[4] Bujak, ст. 394.

[5] Хлоп галицький, що не продукує збіже на продаж, не є отже зовсїм заінтересований в охоронних цлах на збіже.

[6] В 1899 р. основано при краєвім Банку у Львові — „Банк парцеляційний“, а в 1902 р. „Земельний Банк“ у Кракові, дві польські інституції, що займають ся спеціяльно парцеляцією на велику скалю. Протягом 8 лїт сам Банк парцеляційний розпарцелював 44 маєтки о обшарі около 11.000 гектарів, а в самім 1906 р. розпарцелював він 3.060 гектарів. Українська парцеляційна інституція „Земля“ у Львові ввійшла в житє що й но в 1907 р.

в рр. 1890—1902 було в цїлім краю 900 частинних парцеляцій, при чім розпарцельовано 78.000 гектарів, пересічно 151 моргів, або 87 гектарів на один маєток; та що в рр. 1897—1902 обшар маєтків, що підпали цїлковитій парцеляції виносив пересічно 255 моргів, а в рр. 1903—1904 пересічно 424 моргів[7].

Як небудь будемо дивити ся на сю парцеляційну горячку в нашім краю, — польські і українські націоналїсти піднесли клич парцеляції до значіня навіть своєї аґрарної програми, котрих жертвою безсовісної парцеляційної спекуляції являєть ся звичайно бідний хлоп — одно є певним, що парцеляція нїяким чином не заспокоїть голоду селян на землю з одного боку, а з другого що вона веде по найбільшій части, а навіть з правила, просто до економічної руїни біднїйшого хлопа, котрий, бажаючи докупити троха землї до свого кусника в дорозї парцеляції чужої землї, попадає рівночасно по вуха в довги.

Ми пізнали вже, що дрібні господарства від 2—5 гект. разом з карловими і парцельовими становлять 80% загального числа господарств у Галичинї. Варто отже пізнати тепер економічний стан сеї категорії господарств, щоб зрозуміти, які дїйсні економічні інтереси властителїв тих господарств.

Для сього необхідно нам знати, яке чисельне відношенє осіб українського населеня занятих у рільництві після соціяльної позиції.

На 1000 осіб українського рільничого населеня заводово чинного числено в 1900 р.:[8]

---

[7] Dr. J. Buzek: Własność tabularna. Wiad. statyst. XX, 3 ст. 17.

[8] Dr. Józef Buzek: Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości na podstawie spisu ludności z 31 XII 1900. Wiadomości statystyczne, т. XX, ч. 2, ст. 25.

Соціяльна позиція	в цілій Галичині	в західній Галичині	в східній Галичині	процентово
Самостійних	294	289	294	29·4
Урядників	—	—	—	—
Робітників	40	57	40	4·0
Зарібників	75	29	76	7·5
Помагаючих	591	625	590	59·1

Отсї цифри соціяльної діференціяції українського населеня в рільництві найкраще збивають лєґенду, наче б українське мужицтво представляло собою якусь одну клясу о тих самих і спільних економічних інтересах. Додамо тільки, що сей процес діференціяції українського села за час від останнього спису населеня в Галичині по нині, отже за 9 років мусїв значно поглибитись.

Статистичні дані виказують, що саме дрібні господарства затрудняють побіч своїх властителїв також і членів їх родин. Отсї господарства, котрі виключно затрудняють своїх властителїв і членів їх родин становлять 77·5% загального числа господарств. Господарства, що затрудняють виключно своїх властителїв становлять лише 8%; будуть се головно господарства карлові і парцельові. Доперва, почавши від середних господарств о обшарі 5—20 гектарів зростає що раз більше число господарств, що послугують ся чужою робочою силою, чужою наємною працею. Число тих господарств виносить 14·5% загального числа господарств[9].

Наведені цифри загально характеризують відносини праці в сїльськім господарстві. Тяжко і в поті чола мусить працювати дрібний господар, разом зі своєю родиною на клаптику ґрунту, аби не жити а животїти.

Але чи сей ґрунт вистарчає на животїнє дрібного господара і його родини?

[9] Bujak, ст. 387.

Около 430.000 дрібних господарств засуджених є на доповнюванє своїх доходів заробкованєм в чужих господарствах рільних, або заробковою еміґрацією [10].

Одначе *власть землї* для цїлого сьвітогляду і психольогії мужика могутня! Він встаючи і лягаючи одним жиє бажанєм: придбати по змозї більше землї! Але-ж се бажанє тільки мрія його. Бо в дїйсности власність земельна дрібного господара не побільшаєть ся, а дробить ся, а зникає навіть. Дробить ся через спадкові подїли, зникає через лїцитації.

Статистичні дані виказують, що судовим лїцитаціям підпадають головно дрібні хлопські господарства. Маємо дані про лїцитації судові за рр. 1873—1894. На підставі них виходить, що в тих 22 роках було 49.823 лїцитацій хлопських та маломістечкових, отже по 2.269 лїцитацій пересїчно кождого року; що в 1873 р. було їх 614 (в роках 1867 і 1868 в цїлій Галичинї тільки 164, зглядно 271), а в р. 1894 аж 2.507 [11].

Найбільше число примусових вивласнень в дорозї лїцитації спричинили довги в квотї від 101 до 500 зл., бо $^1/_3$ часть усїх переторгів лїцитаційних; найменше за те число, бо ледви 5% загального числа лїцитацій спричинили довги в квотї понад 1000 зл. Довол[illegible] значний процент лїцитацій був за довги почавши вже від 25 зл.[12] Значно більше число випадків лїцитацій припадає на східну Галичину, менше на західну.

Очевидна річ, се примусове вивласнюванє селян в дорозї лїцитації стоїть у тїсній звязи зі страшним просто обдовженєм селянської влас-

---

[10] Bujak, ст. 392.

[11] Tadeusz Zajączkowski: Licytacye sądowe posiadłości włościańskich i małomiejskich w Galicyi w r. 1894 z treściwym poglądem na lata poprzednie. Wiadomości statystyczne т. XV, z. III, ст. 3.

[12] Тамже ст. 14.

ности, головно-ж дрібної, у всяких фінансових інституціях, у приватних вірителів, лихварів. Галичина, — се-ж клясична країна лихви, де кожде село, кождий присілок є догідним полем операційним для лихварів.

Добрий знавець лихварських відносин у Галичині, консервативний економіст, Лєопольд Каро дуже вірно характеризує сі відносини, коли каже: „Коли давнійше хлоп винен був арендареви за горівку а дїдичеви за збіже, то по 1877 р. розпочала ся на добре боротьба між віритилем-лихварем а довжником-селянином о інвентар і ґрунт“ [13]. І хтож не запускає лихварських кігтів у шкіру дрібного хлопа? Жид-арендар, хлоп-кулак, дїдич, а навіть піп, кождий з них є лихварем бідного хлопа на свій спосіб. Позичка готівкою (при чім побиранє 2—4 кр. від 1 зл. тижнево, то значить 104—208%, не є ще нинї нїчим особливим), позичка натураліями (збіжем та иншими річами), позичка на відробок — отсе ріжні форми лихви, нечуваного визиску і здирства, яких жертвою падає і мусить падати бідний хлоп, коли потрібує готівки на хрестини, весїлє або похорони для попа, коли потрібує зерна, щоби засіяти ним свій ґрунт, коли потрібує готівки в часах неурожаю, аби просто з голоду не згинути, коли потрібує готівки на оплаченє податку державі, краєви, громадї. Як же немилосерно добиває лихвар бідного хлопа, коли купує в нього в осени збіже за безцїн, а продає йому з весною по цїнї значно підвисшеній! Для забезпеченя найменшої позички, чи то в готівці, чи в натураліях лїзе лихвар з заставом на той мізерний клаптик ґрунту дрібного селянина і пускає його на лїцитацію, коли селянин звичайно не в силї заспокоїти лихвара. На рівні-ж з лихвою руйнують і убивають його економічно і податки.

---

[13] Leopold Caro: Lichwa na wsi w Galicyi w latach 1875—1891. Studya społeczne, ст. 144.

Ось так поволи усуває ться з під ніг дрібному господареви, властителеви більшого або меншого кусника ґрунту, властителеви парцелї його грунт, його земля.

Ось так все низше і низше падає він, без ратунку і без надії на поліпшенє свого положеня.

Зі сказаного стає ясно, що дрібний галицький хлоп по своему положеню пів-пролєтар, зглядно будучий пролєтар. Колиб у нас був розвинений фабричний та аґрарний промисл, він не мав би найменшої потреби конати на своїм клаптику землї, він не дїлив би свого помешканя разом з безрогою або коровою, він не вдовольняв би ся пісною бараболею, майже одинокою своєю поживою; але відорвав би ся від свого ґрунту, щоб краще заробляти наємною працею та жити по людськи. Як ненормальні відносини для рільничої Галичини, доказом сього факт, що Галичина має майже один мілїон двіста тисяч робочих сил зайвих, непотрібних у рільництві[14]. Головний же контінґент сеї злишної робочої сили в рільництві рекрутує ся саме з тих „помагаючих" членів родини дрібного господара, котрі всї разом дусять ся на ґрунтї, а шукаючи часового зарібку, обнижують платню заводових рільних робітників, властивих сїльських пролєтарів.

І саме побіч сеї найчисленнїйшої катеґорії у нас зарібників, що оброблюють власний кусник землї, але побічно заробляють по дворах і у сусїдів, маємо ще досить численну в Галичинї катеґорію заводових рільних робітників, до яких зачислимо халупників, що не мають власної землї а жиють тільки з зарібку; далї сезонових робітників, що наймають ся до роботи на певний, довший час; ординаріїв, що най-

[14] Bujak, ст. 391.

мають ся на цїлий рік за платню в готівцї і натуралїях і службу, що наймаєть ся на цїлий рік у своїх працьодавців за харч.

Коли зачислимо тут ще лїсових робітників, занятих у лїсовім господарстві, то будемо мати отсей властивий безземельний сїльський пролєтаріят, якого положенє, умови найму і працї просто невідрадні, страшні. Досить згадати про приписи для двірської служби, аби мати належне зрозумінє новочасного невільництва тих білих муринів в „галицькім раю".

Деж отже шукати поратунку малоземельному і безземельному аґрарному пролєтаріятови, що становить у нас майже 80% всього рільничого населеня, що з усею своєю клясовою ненавистю звертаєть ся так само проти пана-дїдича, як і проти дуки-хлопа, котрого житє — се житє не людини з її потребами, а житє конюки?

Чи може в рядах тих, що хотять погодити інтереси сїльського пролєтара з інтересами заможного сїльського дуки або дїдича, під зеленим прапором аграріїв?

Соціялдемократія, яка завзято боронить інтересів працї промислового пролєтаріяту, а виступає проти інтересів капіталу, проти інтересів промисловців і фабрикантів, іде скрізь, а так само і у нас на стрічу домаганям і інтересам працї сїльського безземельного і малоземельного пролєтаріяту, виступає в його оборонї проти всякого визиску!

В соціялїзмі будучність і визволенє з кайдан сучасної неволї та з ярма капіталїстичного визиску мілїонів працюючого люду, і того робітника, що дусить ся по містах у великих варстатах і фабриках і того селянина, що кровавим потом заливаєть ся на панських ланах!

IV. Аґрарні постуляти і аґрарна політика української радикальної партії.

В історії українського радикалїзму треба розріжнити два періоди: один, що обнимає часи і дїяльність старої радикальної партії від її основаня в р. 1890 до її розпаду в р. 1899 і другий, що обнимає дїяльність нової радикальної партії від 1899 р., коли то по виступленю з неї соціялдемократичних елєментів з одного боку і націоналїстичних з другого, лишились при нїй її решткы, що задержали вправдї стару програму партії, в дїйсности одначе, в усїй своїй практичній дїяльности поволи і згодом з нею розійшли ся. І оцїнюючи саме радикальну партію не тільки по програмі її, але головно по її практичній дїяльности, мусимо сказати, що ідеольоґія старої радикальної партії носить на собі всї риси соціялїстичного народництва, ідеольоґію-ж нової радикальної партії характеризує не соціялїзм, а національний демократизм. Соціялїзм і інтереси праці присьвічували теорії і практицї старої радикальної партії, націоналїзм з сильним аґрарним забарвленєм знаменує практичну дїяльність нової радикальної партії. Ми зрозуміємо тепер, чому у відношеню старої і нової радикальної партії до соціялїзму і соціялдемократичного руху така ярка заходить ріжниця.

Коли в р. 1890 сформувалась українська радикальна партія, виступило проти неї усе українське суспільство, репрезентоване тодї так зв. „на-

родовцями"; натомість з великими симпатіями віднеслись до неї соціялїсти і соціялїстична преса чужих народів[1]. Факт сей легко зрозумілий. „Дѣло", тодїшний орган українських народовців з цїлою силою вдарило на нову партію тай висьміяло її соціялїзм, котрий, мовляв, серед українського народу не має нїякого ґрунту. Але на напади „Дѣла" і укр. народовців, спокійно але рішуче відповів „Народ", що повний і консеквентний демократизм без соціялїзму є неможливий[2]. А на запит „Дѣла", чому руcько-українські радикали пішли за програмою соціялїстів, той сам „Народ" відповів, питаючи: „Чому по наших селах чим раз більше творить ся пролєтаріяту?"[3].

Не минуло з того часу 20 лїт! Але той шмат часу принїс нам радикальну зміну міжпартійних відносин.

В ненависти і ворожости до соціялїзму і до соціялдемократів випередили нинїшні радикали всїх наших противників полїтичних „на сьвятій Руси". А по своїй ідеольоґії так зблизились до українських націоналдемократів, що трудно знайти навіть ріжницю між одними а другими, коли поминемо антипопівство радикальної партії.

Отсї загальні уваги необхідні для того, щоби з одного боку оцїнити аґрарні постуляти української радикальної партії, а з другого — зрозуміти аґрарну полїтику нинїшних радикалів.

Українська радикальна партія перша у нас виставила в своїй програмі аґрарні постуляти, хоч не перша серед соціялїстів загалом. Аґрарне питанє вже раніще займало дуже пильно увагу за-

---

[1] Заслужений соціялїстичний дїяч а нинїшний посол до віденського парляменту Е. Пернерсторфер надіслав навіть до редакції „Народа" привітне письмо.

[2] „Народ", 1890, ст. 337.

[3] „Народ", 1890, ст. 338.

хідно-европейських соціялїстів. Досить згадати про „Манїфест до хлїборобського населеня“ нїмецького комітету „Інтернаціоналу“ з 1869 р. зредагований Беккером, далї про конґреси французьких соціялїстів в Руан (1882 р.) і Рубе (1884), на котрих у перве дебатовано над питанєм про аґрарну програму партії, хоча до остаточного сформулованя її прийшло доперва на конґресї в Марселї (1892) і Нантї (1894).

Отсї проби сформулованя аґрарної програми „Інтернаціоналом“ та французькими соціялїстами тай загалом соціялїстична лїтература по аґрарному питаню, як бідна вона тоді не була, не могли не остати без певного впливу і на авторів програми радикальної партії.

Приступаючи до близшого розгляненя аґрарних постулятів радикальної партії, вважаємо потрібним наперід звернути увагу читача, що програма партії з р. 1890 була два рази ревідована в 1895 р. і в 1905 р. та що між двома першими редакціями програми а останньою зайшла до певної міри засаднича зміна, про котру скажемо далї.

Радикальна партія, мимо її соціялїзму, нїколи не мала і не має виразного клясового характеру. Звідси зрозуміла неясність і туманність її програми. Адже-ж була се перша полїтична партія на галицько-українськім ґрунтї, зорґанїзована на певних суспільно-економічних основах, а не на язиково-обрядових, мертвих формальностях. Суспільно-економічна-ж дїйсність українського народу в Галичинї в часах повстаня партії була так невиразна і таким туманом оповита, що й відбиток її — не міг вийти инакшим, як вірною фотоґрафією сеї-ж дїйсности. Ясно отже, чому партія в програмі своїй зовсїм не виявила себе виразничкою інтересів певної суспільної ґрупи, але інтересів „всїх робітних людей“. Тому і аґрарні постуляти програми в обох перших редакціях мають виключно на оці інтереси трудового селянства, себто тих селян, що

власними руками обробляють свою землю, натомість постуляти зовсім не узгляднюють інтересів безземельного сільського пролєтаріяту, інтересів сільських робітників і наймитів.

Отже не знайдемо в програмі домагань, що змагають до поліпшеня долї рільного пролєтаріяту, як домаганя повної свободи коалїції і страйків, охоронного законодавства, особливож унормованя робочого дня та усуненя праці дїтий, обезпеченя рільних робітників на випадок хороби, каліцтва і на старість і т. д., але маємо в нїй домаганя чисто хлопсько-рільничі, домаганя на користь селян, що змагають до поправи їх економічного положеня, як: 1) знесенє податку ґрунтового і заробкового і заведеня прогресивного податку доходового з узглядненєм вільного від оподаткованя мінїмум істнованя, 2) увільненє від оподаткованя предметів, конче до житя потрібних, 3) знесенє оплат від спадщини, 4) знесенє шарварків, мит і рогачок, 5) знесенє права пользованя на чужих ґрунтах, 6) регуляції рік і вільного риболовства, 7) закладанє і удержуванє громадських спілок рільничих, промислових і торговельних і т. п. Є се того рода аґрарні реформи, проти котрих нїхто змагатись не буде. Знайдемо деякі з них в кождій соціялдемократичній програмі. Треба одначе зазначити, що всї ті реформи не в силї усунути цїлковитої нужди бідного селянства, а не в силї тому, що проти селянської бідности, так само як і проти бідности пролєтаріяту є нинї весь сучасний, капіталїстичний лад. Казати-ж, що сї реформи мають „на цїли повздержанє скорого твореня пролєтаріяту“, — як се читаємо в першій редакції програми партії з р. 1890, — се значить, зовсїм не розуміти основних законів розвитку кождої суспільности, і якби навмисне якоюсь лудою прислонювати собі очи, що, мовляв, певними паліятивними реформами, хочби і як ради-

кальними можна піти проти обєктивних тенденцій суспільно-економічного розвитку. Колиж тенденції сї змагають, як ми се вже бачили, як раз до витворюваня ся у нас сїльського безземельного і малоземельного пролєтаріяту, то ясна річ, що кожда соціялїстична програма мусить з тим числити ся, і мусить виставляти такі домаганя, які змагають до поліпшеня долї сього пролєтаріяту.

Перейдїм тепер до головного аграрного постуляту радикальної партії!

Питанє про землю формулує програма радикальної партії в обох редакціях так неясно, що ледви, чи про се питанє дискутувати можна.

В першій редакції програми говорить ся про те, щоби „вся земля з часом в дорозї правній перейшла на власність громад". Можна отже з сього вносити, що програма вимагає соціялїзації землї. Програма партії з року 1895 замість соціялїзації землї виставила домаганє „викупу землї передовсїм більшої посїлости на власність народу і удержавленя гіпотечного кредиту, причім лїси і пасовиска мали би віддати ся до ужитку громад під зарядом нації а решта землї виарендовувала би ся частками відповідними до удержаня родини, селянам потребуючим землї". В новій отже редакції програми партії говорить ся досить неясно про націоналїзацію землї та гіпотечного кредиту. Неточність і неясність в сформуваню сеї точки програми партії аж надто бє в очи. Каже ся в програмі про викуп землї, передовсїм більшої посїлости. Насуваєть ся питанє, чи вся земля, отже і середних і дрібних селян має бути викуплена державою на власність народу. Коли-ж має бути удержавлена тільки більша посїлість, а відтак в дорозї аренди має бути віддавана на ужиток потребуючим селянам і то після родинної норми (щось на зразок аграрного проєкту о. Войнаровського) то очивидна річ, автори програми зовсїм не здавали собі ясно справи з еко-

номічних наслїдків на випадок здїйсненя сього домаганя програми. Адже-ж кождий соціяліст мусить мати на увазї те, що в інтересах розвитку народного господарства до щораз більше досконалих форм лежить саме розширюванє і скріплюванє колєктивних і суспільних форм землеволодїня а не індивідуальних.

Та тут насуває ся ще справа засадничої ваги: програма партії зовсїм не звязує питаня про землю з питанєм про демократизацію репрезентаційних тїл в Галичинї, сойму, рад повітових і громадських та з питанєм про національну автономію українського народу. На нашу думку, тільки в звязку з сими питанями можна виставляти домаганє націоналїзації землї.

Коли тепер порівнаємо програми радикальної партії з р. 1890 і 1895 з програмою з р. 1905, рїжниця між ними аж надто виразна. Коли обі перші програми мали виключно на увазї інтереси трудового селянства, то програма з 1905 р. хоче всїх вдоволити, всї верстви селян. Програма виставляє тому спеціяльно рільничі домаганя в інтересї хлїборобського стану, але, добачуючи, як широко поступила пролєтаризація галицького села, виставляє теж домаганя в інтересї сїльського пролєтаріяту. Мало того! Програма каже, що радикальна партія є партією „робітницької маси“ українського народу та виставляє домаганя теж і в інтересї промислових робітників.

Одним словом, нова програма партії се справдї клясичний вираз того ідейного розброду, який панує в рядах партії, — баламутний вираз баламутних дїл. Тому даремно було би, пізнати ідейне обличє, ідеольогію партії по її програмі. Пізнати се обличє партії можна єдино маючи на увазї практичну дїяльність партії.

А та практика партії особливо з останнїх часів—се просто глум над програмою партії, коли

виставляє вона домаганя в інтересї пролєтаріяту.

Обходить нас тут тільки аґрарна політика радикальної партії.

До чого вона прямує?

І в пресї[4] і в парляментї і в соймі публїцисти і полїтики партії піднесли клич оборони аґрарних інтересів українського мужицтва. Підносячи отсей клич, знайшли ся вони разом і в купі з українськими націоналдемократами та з нїмецькими і чеськими аґраріями — себто опинили ся в таборі, який до соціялдемократів і їх полїтики відносить ся крайно вороже. Очевидно, є виїмки в радикальній партії[5], але виїмки не можуть рішати про полїтику партії в її цїлости.

А які перспективи сеї полїтики в краю?

Веде вона в головній мірі до скріпленя середного елємєнту галицького села, елємєнту під зглядом суспільно-полїтичним інертного, індіферентного, а навіть консервативного. До сього зміряє уся полїтика польської шляхти і дїдичів у галицькім соймі, котрі, щоби удержати себе при кермі в краю, проголосили клич спільности інтересів „wielkich i małych rolników“. До сього веде теж і полїтика провідників націоналдемократичного сторонництва, котре може оперти ся тільки на тих середних елємєнтах українського села.

Коли давнїйше всякі проєкти і реформи в соймі, що мають на цїли витворенє і піднесенє середних елємєнтів галицького села стрічали ся з беззглядною опозицією з боку української репрезентації, нинї починає економічна полїтика укр. клюбу в соймі зміняти ся. Найкраще про се говорить ся обставина, що недавно прилюдно

---

[4] „Гр. Голос“ почав в останнїх часах називати себе „мужицько-народною“ газетою, подібно як давнїйше „Батьківщина, а тепер „Свобода“.

[5] Посол д-р Лев Бачинський при всїх справах в парляментї завсїгди голосує разом з соціялдемократичним клюбом.

сконстатував посол Олесницький з вдоволенєм, що інституція рентових осель, проти котрої з такою завзятістю боролась давнїйше українська репрезентація в соймі, що ся інституція є корисна для українських селян.

Тай ми загалом в праві думати, що зі зміною національної політики галицького сойму супроти укр. народу, при певних поважних уступках для нього, репрезентанти укр. національдемократичного сторонництва зійдуть ся разом з польськими аґраріями на ґрунті економічної політики в краю.

Мала-ж би отся перспектива усьміхати ся і для радикальної партії?

Питанє полишаємо отвертим без відповіди.

Та все таки можемо сказати, що перспектива ся не найкраща.

Стара радикальна партія сповнила серед нашого народу не тільки велике культурно-громадське, але й політичне завданє. Вона спричинила повстанє серед нашого народу новий уклад суспільно-політичних ґруп і сил, спричинила перебудову наших партій на трівких основах. Та еволюція, яка доконуєть ся в таборі радикальної партії і яка з року на рік що раз виразнїйше виступає, веде до перетвореня радикальної партії в par excellence хлопську партію, в партію хлопської демаґоґії, зовсїм чужу для соціялїзму. З певним натиском підчеркнемо, що той процес еволюції радикальної партії зовсїм природний; треба се тільки нам сконстатувати і як з фактом числити ся.

Коли шукати за анальоґією, то не будемо шукати її в західно-европейських радикальних партіях. Там вони зовсїм инакше і серед инших умов розвивали ся. Але анальоґію знайдемо в польській і сербській радикальній партії. Пригадаємо, що основателї польської радикальної (людової) партії Вислоух і инші ще в 80 рр. працювали разом з польськими і українськими соціялїстами та відгравали в громадськім житю польського народу

чималу революційну ролю. Те саме треба сказати про сербську радикальну партію. Колиж суспільно-політичні відносини і в Галичині серед польського народу і в Сербії дозріли, коли обі партії прийшли до певної власти, зовсім змінило ся політичне обличє обох партій, а революційність польських людовців і сербських радикалів належить до їх минувшини. Той сам процес ідейної еволюції переходить і перейде українська радикальна партія.

Говорячи про аграрні постуляти і аграрну політику укр. радикальної партії, окремо треба згадати про становище д-ра Даниловича до аграрного питаня, яке заняв він у своїй книжці: „В справі аграрних реформ". Ми вже згадували, що автор книжки виявив в ній вповні марксівське розуміннє аграрного питаня. Можна бути вдячним авторови, що перший у нас спопуляризував теорію земельної ренти Маркса, та що дав добру оцінку проєкту аграрної реформи о. Войнаровського. На виводи автора в третій частині його розвідки пишемо ся вповні. В загальних своїх увагах про розвій суспільности і аграрні реформи автор стоїть на грунті наукового соціялізму, стоїть в обороні інтересів безземельного і малозем. аграрного пролєтаріяту. Дивно тільки погодити отсі погляди автора, погляди, які йдуть в розріз з теорією, практикою і політикою радикальної партії з кінцевим його висновком в „закінченю" розвідки, що для організації партії на селі треба иншої організації, не соціялдемократичної. Що шан. автор помиляєть ся, се-ж найкраще показує еволюція радикальної партії від соціялізму до оборони аграрних інтересів нашого селянства і се найкраще показує відношенє соціялдемократії до селянства та успіхи західноевропейської соціялдемократичної роботи на селі.

V. Селянство, аґрарне питанє і міжнародна соціялдемократія.

На розсьвітї соціялїстичного руху, коли сильним відгомоном понїс ся по фабриках і варстатах промислових центрів західної Европи клич — „Пролєтарі всїх країн єднайте ся!“, проголошений основателями наукового соціялїзму Марксом-Енгельсом в їх славнім „Манїфестї комунїстичнім“ з 1848 р., прокидаєть ся до житя і боротьби і пролєтар села. Правда, не в тій мірі і не з такою силою, як пролєтар міста.

Коли з кінцем 1863 р. почали орґанїзуватись сїльські робітники Анґлії, головно-ж в північній її частинї, Шотляндії в тредюнїони, а в 1867 р. вибухли тут перші страйки за підвисшенє їх нужденної платнї, Маркс назвав сї перші проби орґанїзації сїльського пролєтаріяту „історичним випадком“[1].

У перве дебатовано про аґрарне питанє на брісельськім конґресї „Міжнародного Стоваришеня Робітників“ (старого Інтернаціоналу) в 1868 р. і там у перве ухвалено зазив до орґанїзованя сїльського пролєтаріяту. Не зійшло воно з дневного порядку слїдуючого конґресу старого Інтернаціоналу, що відбув ся в 1869 р. в Базелї. Більшість аґрарної комісії Інтернаціоналу на тім конґресї заявилась за передачу землї суспільству, меншість за передачу її сїльським рільним кооперацїям[2].

---

[1] Karl Marx, Das Kapital I, ст. 214 (в примітках).

[2] В. Ѳ. Тотоміянцъ: Формы аграрнаго движенія, ст. 14.

А в тім самім 1869 роцї появляєть ся відомий „Манїфест до хлїборобського населеня“ Центрального Комітету нїмецької секції „Міжнародного Стоваришеня Робітників“, зредаґований редактором орґану Інтернаціоналу „Der Vorbote“, І. Ф. Беккером. Манїфест сей так цїкавий, — в ньому у перве ясно зазначене становище міжнародної соціялдемократії до селян і аґрарного питаня, — що ми наведемо його в перекладї, пропускаючи ті лише місця, в котрих говорить ся про аґрарні відносини в Швайцарії, Франції і Анґлїї.

Ось слова „Манїфесту“:[3]

„Селяне! Нема гіршого положеня, як ваше: ви зі всїх робітників безпосередно і найбільше терпите важке ярмо капіталу! Здавало би ся, що ви перші повинні прийти через щоденний досьвід до того переконаня, що не вам призначено користати з овочів вашої працї, що вони ледви по при ваші уста переходять та що ваша тяжка праця не дасть вам в нагороду нїчого иншого, крім житя повного нужди і голоду, не даючи вам нїяких засобів до умового розвитку! А одначе терпеливо, з резиґнацією зносите се ярмо так, неначе-б прийшли ви на сьвіт на те, аби терпіти і жити в нуждї!

В якому-б положеню ви не находили ся, чи ви є властителями кусника землї і оброблюєте його для себе, чи ви не маєте сього кусника землї а тяжко живете лише з наємної працї, — праця ваша не дає вам нїчого, що могло би бути дїйсною нагородою за неї; вас завсїгди уважають за худобу і великий властитель землї і всякий богач; вас далеко менше щадять від сеї худоби, для котрої запускаєть ся луки і пасовиска та удержуєть ся хлїви.

---

[3] Користаємо з його російського і польського перекладів. (І. Ф. Беккеръ: Манифестъ къ земледѣльческому населенію. Женева 1903. Изданіе Г. А. Куклина і „Manifest do ludności rolniczej“ napisany przez Jana Filipa Beckera, spolszczony przez K. Sosnowskiego. Genewa, 1883.)

А між тим, той із вас, хто має кусник землиці, не перестає жити солодкою надією, що, може бути, удасть ся йому не тільки удержати для себе і для своїх дїтий той нужденний кусник землї, але і побільшити його, бо — ось удалось зазнати сього щастя одному із тисячки вас. „Поганий той жовнїр, котрий не надіється бути ґенералом", каже пословиця. Але не треба забувати, що з тих мілїонів жовнїрів, котрим приходить ся часами власною кровю зрошувати поля битви а за весь прочий час своєї служби томитись в неволї казармного житя, може бути, тільки одному якому щасливцеви удасть ся осягнути за надзвичайну хоробрість предмет своїх пустославних мрій!

Жажда — мати свою власність, жажда бути самому господарем, до того ослїпляє вас, що ви не замічаєте навіть, як помалу попадають в що-раз більшу бідність всї дрібні властителї. Подумайте лише, що ви не бачите того, як трава росте, а вона-ж росте! Не бачите, як земля обертаєть ся довкола сонця, а вона таки обертаєть ся довкола нього! Але ті з вас, що вже задавлені і зруйновані зрозуміли тепер, навчені гірким досьвідом, що значить брутальна сила капіталу, і певно, прийдуть до нас, щоби спільними силами задавити отсе всепожираюче, ненаситне чудовище, отсю гадину наших часів!

А тим з вас, що вірять ще в капітал та на колїнах очікують від нього ласки, ми хочемо отворити очи, щоби вивести їх із сього страшного блуду.

. . . . . .

Що-ж отже остаєть ся вам, дрібним властителям до роботи, щоби не попасти в повне невільництво, а противно, запевнити собі істнованє і житє гідне чоловіка, на котре ви вповнї заслугуєте? Тай вам, бездомним сїльським пролєтарам, що треба робити, аби ви могли не тільки жити і живитись лїпше від гончих собак і верхових коней ваших

нинїшних панів, але аби ви могли після денної праці радувати ся з житя, до чого маєте право на рівні з кождим иншим чоловіком?

Ратунок ваш один: єднати ся в спілки, щоби спільно домагати ся належних вам прав та спільно обробляти землю, котра вся повинна до вас належати.

Одначе перш усього ви повинні бути вповнї сьвідомі своїх людських прав, та глубоко переняти ся почутєм своєї людської гідности; ви повинні відкинути всї ваші старі пересуди і привички і всею душею приняти слїдуючі погляди на житє і ті засади, котрі з них випливають:

Земля і все, що на нїй і в нїй є, є дар природи і тому повинна вона бути спільною власністю усеї людськости. Тільки силою оружя в давнинї загорнули сильні люди землю в свої руки, на свою приватну власність. Зграбована річ не може стати при передавненю законною власністю; а також не може вона стати ся законною власністю другого чоловіка через продаж або даровизну. Ті, що зграбували землю, продаючи її, ошукували тих, котрим продавали. Ті, що купують землю, поповнюють обманьство супроти всеї суспільности.

Як колись, в давнину, загорнула брутальна сила землю, так тепер підступом опановує її капітал. Але капітал є витвором спільної праці всїх минулих вікiв, тому, бо чоловік, відосібнений від инших людий, не може своїми власними засобами витворити більше понад те, що йому потрібно для власного скромного житя.

Тому капітал міг повстати не инакше, як через нагромадженє тої частини заробітної платнї, котра не була виплачена робітникам. І як одно тільки усе суспільство має право до законного посїданя землї, так тільки воно одно має право розпоряжати капіталом.

З того всього ясно, що капіталїст за незаконно присвоєні гроші може набути незаконно

присвоєну землю і для тої подвійної причини не може мати нїякого права до законного її посїданя.

Коли-ж земля є спільною власністю усього суспільства, то виходить, її нїколи не можна дїлити, або збувати яким небудь иншим способом, але треба її віддавати на оброблюванє хлїоробським спілкам в користь усього суспільства.

Заспокоєнє потреб людини — се цїль її житя. Загальне заспокоєнє їх, ублагороднене наукою, штукою і працею — се ідеал такого суспільства, в котрім панує рівність між всїми працюючими і в котрім доходить ся до справедливости через взаїмну поміч і користь.

Тільки усе суспільство є тим великим ґенїєм, всемогучим і всюди причастним, о висшій справедливости.

Хто приносить користь суспільству, сей робітник і брат. Робітники всїх країн — се одна сїмя, людськість — се одна нація, уся земля — спільна всїм людям.

Та заки наступить перетворенє сучасного суспільного устрою, — а буде се дїлом многих поколїнь, — мусять наступити перш усього радикальний і основний переворот в поглядах сучасного суспільства на моральність і справедливість через дїйсне зрозумінє стану справ, що єдино може привести суспільство до осьвідомленя потреби спільного порозуміня і спільного дїланя.

Щоби осягнути сю цїль, міські робітники всїх країн уже від давна єднають ся між собою і тепер вони звертають ся до вас, сїльських робітників, що даєте хлїб насущний усьому сьвітови! Вони протягають до вас братню руку з тим зазивом, аби ви зрозуміли отсї ради, котрі ще при нинїшнім ладї можна сповнити:

1) Дрібні властителї кождої громади єднають ся в продукційну, кооперативну спілку (Produktivgenossenschaft) через полученє своїх ґрунтів, своєї худоби, засобів до працї і робочих сил задля

спільного оброблюваня землї при помочи всїх засобів, на які вказує наука і техніка.

2) Усї безземельні робітники, котрі тепер є звичайними наємними робітниками, або служать по панських фільварках, стають рівноправними членами спілки і дістають на рівні з иншими, частину із спільної продукції, конечну для їх істнованя.

3) Дрібні властителї одержують до часу, аж орґанїзація не буде оперта на більше досконалих і справедливих основах — річне винагородженє відповідно до скількости їх ґрунту, будинків, худоби, засобів, зерна і т. п., уживаних через спілку, котрих вартість має бути оцїнена вибраною до сього комісією.

4) Весь чистий дохід буде обернений на спільний фонд, до котрого всї члени спілки мати муть рівне право, а ужитє котрого буде унормоване відповідними правилами.

5) Ті хлїборобські спілки вступають в зносини між собою, як також з ріжними продукційними і консумційними спілками, основаними робітниками по містах, а також зі всїми иншими робітничими стоваришенями і становлять загальний союз для несеня моральної і матеріяльної помочи членам союза на засадї повної солїдарности і для спільної боротьби проти всякого полїтичного і економічного гнету.

6) Там, де дрібні властителї не зрозуміють ще усеї необхідности і користи спільного оброблюваня землї, та з привички не захотять покинути старі пересуди, там нехай безземельні робітники з'єднають ся між собою в спілку, а відтак на основі природного закона нехай енергічно домагають ся, аби передано їм громадські, державні та церковні землї на спільне оброблюванє її.

7) Сїльські робітники, заняті по панських фільварках повинні з'єднати ся в сильну спілку, домагати ся попри належну їм денну платню ще й певної частини з чистого доходу і повинні домагати ся також права участи в зарядї усього госпо-

дарства. Важна то дуже справа. Бо коли через поваленє нинїшного суспільного ладу, буде знищене деспотичне пановане великих властителїв земельних, тодї сїльські пролєтарі будуть спосібні до самостійного веденя рільного господарства на демократично-товариських засадах.

Ось, братя селяне, ради, які подають вам міські робітники. Вони спішать вам іще сказати, що вони не зложать рук до тої пори, аж через установленє вільної народної републїки, ви, що доставляєте усьому сьвітови засоби до істнованя, не здобудете собі такого становища, якого вимагає гідність людська.

Але треба, щоби ви самі взяли ся до дїла. Своєю непохитною рішучістю ви повинні доказати, що ви зрозуміли незадавнені права людини і що не хочете бути більше невільниками, але вольними людьми, рівними з всїми иншими.

Той з вас, хто зрозуміє наш зазив, нехай будить тих своїх товаришів, що сплять іще в ярмі! Нехай він покаже їм шлях до ратунку, нехай навчить їх закладати братські спілки і нехай робить з них нових апостолів соціялїстичної думки!

Де-б ви не працювали, де-б ви не сходились разом, усї обдумуйте, радьте ся, яким способом з'єднати ся з робітниками всїх країн, щоби розбити спільними і з'єдиненими силами подвійне ярмо, політичне і економічне, що вас давить і таким способом освободити себе на вічні часи!

Вже сотнї тисяч ваших братів заложили між собою тїсний союз і чим скорше і дружнїйше ви пристанете до них, тим скорше вибє так бажана година, настане великий день визволеня людий від терпінь і бідности!

Отже, до роботи!"

Таке становище „Манїфесту" до селянства і аґрарного питаня. Треба сказати, що становище се в головному не змінилось і доси, не зважаючи на час його появи, коли теорія і практика соція-

лїстична мало, або майже зовсїм не давала сьвідоцтв і вказівок для формуловаия соціялїстичних аґрарних постулятів і програми, — і нинїшні часи, часи розцьвіту соціялїстичної аґрарної лїтератури та розросту соціялїстичного руху на селї.

Погляд старого Інтернаціоналу що до орґанїзованя соціялдемократією безземельного і малоземельного сїльського пролєтаріяту та погляд його про право суспільства до землї задержав і новий Інтернаціонал, задержали теж соціялдемократичні партії поодиноких народів і країн.

Міжнародний соціялїстичний конґрес, що відбув ся в 1893 р. в Цірiху приняв в справі аґрарній таку резолюцію предложену Жакляром (Франція):

„Конґрес признає право суспільства до землї і до всього, що на нїй находить ся.

Конґрес заявляє, що один з найважнїйших обовязків соціялдемократії — се орґанїзація на рівнї з промисловими робітниками — сїльських робітників в ряди великої армії всесьвітного соціялїзму.

Конґрес постановляє, щоби уповноважені від усїх націй доставили слїдуючому конґресови справозданя про успіхи пропаґанди на селї і взаґалї про аґрарні відносини в поодиноких країнах. Справозданя повинні виказувати, який стан, засоби і метод пропаґанди вважають соціялїсти за найбільше відповідні аґрарним умовам їх країни, по відношеню до ріжних катеґорій сїльських робітників, наймитів, дрібних властителїв, арендарів і проч.

Конґрес постановляє, що аґрарне питанє ввиду своєї незвичайної ваги і недостаточної уваги, яку придавано йому до сеї пори на міжнародних конґресах, буде поставлене на порядку дня слїдуючого конґресу на першім його місци".

А слїдуючий міжнародний соціялїстичний конґрес, який відбув ся в 1896 р. в Лондонї при-

няв ось яку резолюцію референта по аґрарному питаню Ем. Вандервельда (Бельґія):

„Нужду селян, яка раз у раз збільшаєть ся, а котру спричинює капіталїстична експльоатація сїльського господарства, можна остаточно усунути тільки при такому ладї, де земля, як і всї инші засоби продукції будуть колєктивні, де праця при помочи їх буде йти в користь загального добра при використовуваню найбільше досконалих способів оброблюваня.

Економічні умови і роздїл сїльського населеня на категорії в ріжних країнах представляють великі відмінности для того, щоби можна випрацювати одну загальну форму, яка вказувала би робітничим партіям одні й ті самі засоби для здїйсненя їх спільної цїли і яку можна би примінити до всїх кляс, заінтересованих в їх здїйсненю.

Одначе для кождої робітничої партії найважнїйше завданє — орґанїзація сїльського пролєтаріяту для боротьби з тим, хто його визискує.

А тому,

конґрес заявляє, що треба полишити окремим націям вибір способів дїланя найлїпше пристосованих до відносин кождої країни, та навязати міжнародні зносини між комісіями для досліджів, уже заснованими, або такими, що будуть основані в ріжних країнах для того, щоби зібрати статистичні дані і всякі матеріяли, що відносять ся до аґрарного питаня".

Певна річ, що отсе загальне прінціпіяльне порішенє аґрарного питаня Інтернаціоналом, намічене на обох згаданих висше конґресах в Цїріху і Лондонї нинї не вистарчаюче, та що являєть ся необхідна потреба випрацювати конкретну аґрарну програму Інтернаціоналом, спільну для соціялдемократії всїх країн і народів.

Буде се завданєм одного з найблизших міжнародних соціялїстичних конґресів. А найкращим помічним матеріялом для намічення висше згаданої програми, будуть саме ті аґрарні постуляти і про-

грами, які виставлеють соціялїстичні партії поодиноких країн і народів.

Пригляньмо ся тепер аґрарним програмам поодиноких соціялїстичних партій. Щоб дати найзагальнїйшу їх характеристику, треба перш усього зазначити основну ріжницю між аґрарними програмами соціялїстичних партій Західної Европи, а аґрарними програмами соціялїстичних партій Росії. Ріжниця ся випливає з відмінности державного устрою Европи і Росії. Західна Европа перейшла давно фазу буржуазних революцій, котрі принесли їй конституційний устрій державний; Росія що йно переживає сю фазу. Соціялїстичні партії Західної Европи звязують отже свої аґрарні домаганя з парляментом, з парляментарною боротьбою пролєтаріяту; соціялїстичні партії Росії звязують їх з революцією, з боротьбою пролєтаріяту поза парляментом.

Зазначивши сю ріжницю, ми розберемо окремо аґрарні програми соціялїстичних партій Зах. Европи, а окремо аґрарні програми соціялїстичних партій Росії.

Розбираючи перші, треба знов відмітити певні основні прінціпи, які є спільні всїм аґрарним програмам соціялдемократії ріжних країн. Ті основні спільні прінціпи дадуть ся звести до слїдуючих поглядів соціялдемократії на свої завданя на селї і на аґрарне питанє:

1) соціялдемократія виступає в оборонї клясових інтересів безземельного і малоземельного сїльського пролєтаріяту;

2) вона змагає до розширеня суспільного землеволодїня, як перехідної форми до коллєктивізму.

В конкретних одначе і подрібних домаганях аґрарні програми соціялдемократичних партій ріжних країн Західної Европи значно відріжняють ся. Дасть ся се пояснити тим, що аґрарні відносини в ріжних країнах, де приходить ся дї-

лати соціялдемократії на селї, — не однакові, що отже до сих відносин мусить вона й приміняти свої аґрарні постуляти.

Відповідно до аґрарних відносин у поодиноких країнах, а саме відповідно до того, як де переважає велика земельна власність і велике земле-володїнє, як де переважає дрібна земельна власність і як де аґрарні відносини нерівномірні, себто, де попри велику земельну власність і лятіфундії розвинена і дрібна земельна власність, де одначе февдальні відносини ще зовсїм не усунені, — можемо більш-менш розріжнити три типи аґрарної програми. Зразком першого типу може послужити аґрарна програма данської соціялдемократії, другого аґрарні програми французької, бельґійської, голяндської соціялдемократій, а зразком третого типу може послужити аґрарна програма угорської соціялдемократії.

Данія — се країна, де більша частина землї находить ся в руках великої селянської власности, від 2—12 гарткорнів (20—120 ha), і до тої міри рільнича країна, що в нїй, можна сказати, є тільки одно місто, — столиця краю, Копенгаґен.

На аґрарній програмі данської соціялдемократії найкраще видно, як соціялдемократи змагають до постепенного усуспільненя землї та до поліпшеня положеня сїльської бідноти.

Програма вимагає відобраня фідеїкомісів і церковної землї з рук їх властителїв та постепенного викупна державою тої землї, котра поступає в продаж. В той спосіб малаб з часом опинити ся в руках держави, себто усього народу вся земельна власність. Відобрану і закуплену землю віддає знов держава в руки сїльських робітників для оброблюваня її і користуваня ся доходами з неї. Для веденя раціональної господарки при застосованю в нїй усїх здобутків аґрономії і техніки держава старає ть ся заводити скрізь кооперативні господарства так, щоби

робітники заняті в ньому, діставали повний продукт своєї праці, по оплаченю тільки в користь суспільства певного, державою нормованого податку.

Отсе суть аґрарної програми данської соціялдемократії. Бачучи економічну безвихідність дрібного селянина, як властителя кусника землї, програма дає можність сільській бідноті вести раціональну, велику господарку на спільній усьому народови землї, для власної користи, з усуненєм капіталїстичного визиску.

Франція — се клясична країна дрібного селянського господарства.

Бельґія і Голяндія се знов клясичні країни дрібної селянської аренди. Особливо треба се сказати про Бельґію. Се зі всїх континентальних держав найбільш промислово розвинена країна. На 100 осіб працюючих, тільки 29 працює в рільництві. Вся вона густо порізана зелїзними дорогами та покрита лїсом фабричних коминів. Багато робітників живе по селах, з відки що днини їде до міста на роботу. Дрібна а властиво карлова земельна власність та дрібна аренда сильно тут розвинені. 52% рільних господарств припадає на категорію господарств величини до 50 арів. А зі 100 працюючих в сїй категорії припадає 27 на властителїв, а 61 на арендарів. Сї цифри дуже яскраво характеризують аґрарні відносини в Бельґії.

Не диво отже, що аґрарні програми соціялдемократичних партій названих країн узгляднюють їх аґрарні відносини.

І так аґрарна програма французької соціялдемократії виставляє ряд домаганъ в користь дрібних селян, а програми бельґійської і голяндської соціялдемократій виставляють домаганя в користь визискуваних арендарів.

Для дрібних селян, до котрих зачисляють ся і арендарі, програма французьких соціялдемократів ухвалена на конґресї в Марселї (1892 р.)

і доповнена на конґресї в Нантї (1894 р.) вимагає: закупу або винайму громадою за підмогою держави, хлїборобських машин, що даватимуть ся на вжиток дрібним господарям; утвореня хлїборобських спілок задля закупу збіжа, ростин і т. п. та задля продажі продуктів; знесеня податків за передаванє власности низше 5000 франків; знесеня всїх посередних податків, скасованя податку за землю для селян, що самі оброблюють її та зменшеня його для тих, котрих земля обтяжена гіпотечними довгами; зменшеня тарифів на перевіз удобреня, машин і хлїборобських продуктів; зменшеня фермерської арендної платнї і винадгороди для відходячих фермерів і арендарів за спричинене їх працею підвисшенє вартости землї; знесеня закона, що дає властителям право до урожаю арендарів, заборони кредиторам права заставу на хлїб на пнї, установленя для хлїборобів певного ненарушимого запасу хлїборобських машин, удобрень і худоби, потрібних при оброблюваню землї; ревізії земельного катастру; свободи польованя і риболовлї; безплатної аґрономічної осьвіти та устроюваня досьвідних, взірцевих хлїборобських піль (стацій).

Як бачимо, домаганя програми в інтересах дрібних селян доволї широкі. Ухвалена 15 лїт тому назад вимагає вона нинї основної ревізії, якою має заняти ся один з найблизших соціялїстичних французьких конґресів.

Аґрарна програма бельґійської соціялдемократії виставляє, як ми вже зазначили, попри домаганя в користь сільських робітників і дрібних селян, іще спеціяльні домаганя в користь арендарів і фермерів, як: реґляментації арендних контрактів, себто установленя арендної платнї через посередницькі комітети або зреформовані хлїборобські спілки, винадгородженя уходячого фермера чи арендара за поліпшеня, внесені в арендовану землю, участи властителїв в шкодах, понесених фермером, скасованя привілєїв властителя.

Подібні домаганя в користь арендарів виставляє теж і аграрна програма голяндської соціялдемократії.

Зразком третього типу соціялїстичної аграрної програми може послужити аграрна програма угорської соціялдемократії.

Аграрні відносини на Угорщинї представляють собою щось відмінного як в буржуазно-капіталїстичних державах Західної Европи. Угорщина — се країна февдальних магнатів. 32·3% усеї землї угорської припадає на лятіфундії, то є на категорію земельної посїлости понад 1000 моргів. А кожде господарство в сій категорії виносить пересїчно 3158 моргів. Отся горстка февдальних аграріїв-магнатів разом з брутальною угорською бюрократією тримає в руках своїх весь край та страшно придавила усе селянство Угорщини, безземельне, малоземельне та середноземельне. Тому угорський селянин, мужик живе традиційною ненавистю не тільки проти своїх магнатів, але проти кождого, хто не носить мужицького сїрака. „Тут не стоїть февдально-аграрна шляхта в однім боєвім рядї з хлопською посїлістю проти пролєтаріяту, але тут стоїть пролєтаріят в однім боєвім рядї з хлопською посїлістю проти февдально-аграрної шляхти“ [3].

Тому, — каже автор цитованих стрічок — могла ще недавно угорська соціялдемократія без жадної аграрної програми, тілько просто на програму партії позискати для соціялдемократії десятки тисяч дрібних і середних мужиків.

Доперва в 1903 р. угорська соціялдемократія, принимаючи на свому конгресї в Будапештї нову програму, включила до неї окремі аграрні параграфи, котрі вимагають: знесеня істітуту звязаної земельної посїлости; постепенного розширеня громадської власности: переходу лїсів, водних сил на

[3] Josef Diner-Dénes: Die Agrarfrage in Ungarn. „Kampf“, II, ст. 310.

власність громад; зрівнаня в правах сільських робітників з промисловими; заборони виплати платні чеками і натуралїями так в сільськім господарстві як і в індустрії, як в инших галузях промисловости; знесеня панщинної роботи; заказу продажі державних, комітатових і громадських земель, котрі належить віддавати в аренду робітничим спілкам; переходу права польованя і риболовлї на громади.

До другого типу аґрарної програми підходять аґрарні програми швайцарської та баварської соціялдемократій.

Окремо треба згадати про ті соціялїстичні партії, котрі для успішнїйшої роботи на селї виставляють у своїх аґрарних параґрафах, або резолюціях домаганя головно аґітаційного характеру.

Зразком такої аґрарної резолюції про соціялїстичну роботу на селї може послужити резолюція, принята нїмецькою соціялдемократією Австрії на партійнім з'їздї в Граду 1900 р., в якій з одного боку покладено як головне завданє соціялдемократії — привчити пролєтарські елємонти села до соціялїстичного думаня та усувати всї духові і полїтичні перешкоди сільського консерватизму, а з другого виставлено цїлий ряд практичних аґрарних реформ у користь безземельного пролєтаріяту і дрібних селян.

Подібний характер мають аґрарні параґрафи польської партії соціялїстичної (P. P. S.), приняті на X партійнім з'їздї в 1907 р., соціялдемократії Королївства Польського і Литви (S. D. K. P. i L.), приняті на VI з'їздї партії та української соціялдемократії Галичини й Буковини, приняті на I з'їздї партії в 1903 р.

Що до аґрарних параґрафів останньої, треба завважити, що вони узгляднюють головно потреби і інтереси рільних робітників. Ревізія їх, чи загалом випрацьованє аґрарної програми партії, що з огляду на

дозріваючі соціяльно-економічні відносини села Галичини й Буковини являєть ся пекучою й конечною потребою, мусить при узглядненю інтересів безземельного пролєтаріяту, виставити теж з огляду на сильну і дуже численну категорію дрібної селянської посїлости — ряд домаганьв інтересах оборони дрібних селян, себто малоземельного пролєтаріяту, а не розвою дрібної власности[4].

Перейдїм до аґрарних програм соціялїстичних партій Росії.

Земельна власність усїх 50 губернїй европейської Росії виносить після найновійших даних 280 мілїонів десятин (1 дес. = майже 2 моргам).

З них припадає на:

	Скількість посїлостей	Скількість десятин землї	Пересїчно на 1 посїлість десятин
		в мілїонах	
а) зруйноване хлопство через панщизняний визиск	10·5	75·0	7·0
б) середне хлопство . . .	1·0	15·0	15·0
в) хлопську буржуазію і капіталїстичну земельну власність	1·5	70·0	46·7
г) панщизняні лятіфундії .	0·03	70·0	2333·0
Разом .	13·03	230·0	17·6
неклясифіковані маєтки після обшару		50·0	
Загалом .	13·03	280·0	21·4[5]

Очевидна річ, що сей образ земельної власности Росії може бути тільки приблизний. Але

---

[4] Пробою недоладної ревізії аґрарних постулятів I з'їзду партії був проєкт програми. предложений на II з'їздї партії в 1906 р. Проєкт сей, ідеалїзуючий загалом самостійну селянську власн сть, не міг одначе прийти навіть під дискусію з'їзду.

[5] N. Lenin: Program rolny Socjaldemokracji w rewolucji rosyjskiej (автореферат власної книжки). „Przegląd Socjaldemokratyczny", 1908, Nr. 6, ст. 516.

цифри сї, подані висше хочби в приближеню самі про себе говорять. 30.000 дїдичів має 70 мілїонів десятин орної землї; натомість в посїданю $10^1/_2$ мілїона халупників і найдрібнїйших властителїв є ледви 75 мілїонів десятин землї.

Що-ж до характеру сїльського господарства, то сучасна европейська Росія представляє собою дуже ріжнородний образ. Знайдемо в нїй ґубернії, в котрих переважає капіталїстична система сїльської господарки, знайдемо в нїй цїлі ґубернії, в котрих переважає мішана і натурально-панщизняна система господарки (панщизняна в змислї економічнім а не правнім) та знайдемо цїлі рейони, в котрих заховала ся й по нинї так зв. „община“ („мір“), себто первісна комунїстична форма землеволодїня.

При тій отже ріжнородности аґрарних відносин у Росії, розвязане земельного питаня надибує тут на чималі трудности. Звідси легко зрозумілий факт, що за останні роки, коли питанє про землю стало особливо актуальне в усїй Росії, ріжні полїтичні партії, фракції і ґрупи виступили з так численними і так ріжними проєктами аґрарної програми і аґрарної реформи.

Займемо ся тільки аґрарними програмами соціялїстичних партій Росії.

Програма російської соціялдемократії, принята на II з'їздї в 1903 р. домагала ся наділеня селян так зв. „відрізками“, себто тими землями, котрі при знесеню кріпацтва (панщини) в 1861 р. були відрізані селянам дїдичами та ще по нинї находять ся в їх руках, як орудіє страшного здирства селян. Більша часть сих „відрізків“, котрі перед знесенєм панщини були в уживаню селян — се вигони, водопої, пасовиска, котрі приходить ся селянам арендувати, звичайно на панщизняних, відробітних умовах.

Очевидна річ, що з підємом революції в Росії та розворушенєм селянських мас, формула аґрарної програми II з'їзду Р. С. Д. Р. П. не могла відпо-

відати новим умовам соціяльно-політичної боротьби революційної доби, і що тому зміна аграрної програми сталась необхідністю.

Зміну програми доконано на обєдиненім з'їзді партії, який відбув ся в 1906 р. в Штокгольмі. На сьому з'їзді з двох проєктів аграрної програми, предложених з'їздови П. Масловим і Н. Лєнїном[6], перейшов проєкт першого, перейшла так зв. мунїціпалїзація землї проти націоналїзації землї, обстоюваної Лєнїном.

Чогож вимагає перша а чого друга?

Оба проєкти виставляють домаганє конфіскати церковних, монастирських і удїльних земель та передачі їх в руки демократичної держави для найбільш вигідного користованя ся ними населенєм. Розходять ся одначе оба проєкти в питаню, куди повернути сконфісковані землї великої земельної власности.

Мунїціпалїзація вимагає передачі землї в руки демократичних орґанів місцевої самоуправи; націоналїзація знов вимагає передачі всеї землї в руки центрального правительства демократичної республики.

До оцїнки одної і другої формули розвязаня земельного питаня треба підійти з певним крітерієм.

Аґрарна програма — по думцї приклонників мунїціпалїзації, — мусить мати на увазї три цїли: 1) щоби вона не противорічила інтересам пролєтаріяту, 2) щоби не стояла на перешкоді розвиткови продукційних сил і 3) щоби здійсненє програми не визвало контрреволюції з боку самих селян[7].

Коли крітерій сей приложити до проєктів аґрарної програми Маслова і Лєнїна, то кождий, хто схоче обєктивно оцїнити їх, мусить сказати,

---

[6] Див. „Протоколы Объединительнаго Съѣзда Россійской Соціяльдемократической Рабочей Партіи, состоявшагося въ Стокгольмѣ въ 1906 г." Москва, 1907.

[7] Тамже, ст. 42.

що наведеним висше вимогам відповідає проєкт першого.

Рамки брошури не дозваляють нам ширше заняти́сь осьвітленєм і оцїнкою обох проєктів. Скажемо тільки, що, коли взяти навіть під увагу обставину, на яку так сильний кладе натиск Лєнїн, яким шляхом має піти розвій капіталїзму в рільництві в Росії — „пруським“ (повільний поступ великої земельної господарки в напрямі капіталїзму), чи „американським“ (розклад селянства і скорість розвою продукційних сил), чи отже в Росії має розвинути ся пруський, чи американсько-фармерський тип аґрарного капіталїзму[8], то треба сказати, що ввиду кольосальних розмірів території европейської Росії та ввиду такої ріжнородности аґрарних відносин і форм землеволодїня в поодиноких і ріжних її частинах, крітерієви Лєнїна скорше може відповідати муніціпалїзація Маслова, котра дає можність місцевим демократичним органам самоуправи подбати про розвій американського типу аґрарної господарки в тих областях, де для сього умови сприяють.

Та муніціпалїзація землї ще й з иншого мотиву зі всїх проєктів російських соціялдемократів дає найбільше раціональний спосіб розвязаня земельного питаня, на який нам особливо треба звернути увагу.

Один із закидів проти муніціпалїзації — се той, шо вона дає певну свободу розпоряджуваня землею поодиноким націям Росії, в котрих більш або менш розвинені полїтично-автономістичні змаганя. Закид сей вказує на факт, як сильно закорінені і розвинені великоруські централїстичні змаганя у російських соціялдемократів. Коли зважить ся, що Росія представляє собою штучний конгльомерат загарбаних і накрадених чужих країн,

---

[8] N. Lenin: Program rolny. Przegląd Socjaldem. Nr. 6, ст. 518.

та що підбиті російськими царями народи що раз сильнїйше і сьміливійше підносять свій голос в оборонї природного кождому народови права на власне національно-полїтичне житє, то справдї, дивно чути наведений висше закид проти муніціпалїзації з уст російського соціялдемократа.

На сей закид зовсїм слушно відповідає Маслов: „Всякій неупередженій людинї ясно, що при передачі конфіскованих земель місцевій самоуправі а не державі, буде вирваний ґрунт для націоналїстичної агітації буржуазії: замість боротьби з пануючою в державі нацією начнеть ся боротьба кляс ізза доходів з землї в н у т р і кождої народности. Поляк, Українець, Лотиш і др. не будуть думали, що їх недоля відси походить, що р о с і й с ь к а демократична держава, загарбавши землї, їх експльоатує. Їм буде ясно, що експльоатує їх буржуазія, їх боротьба буде направлена по клясовій лїнії а не по національній“[9].

З сеї причини заявила ся за муніціпалїзацією землї Українська С. Д. Р. П. на другім своїм черговім з'їздї, котрий відбув ся в 1905 р. Одначе в партійній літературі видвигнуто в останніх роках замість муніціпалїзації, постулят а в т о н о м і з а ц і ї з е м л ї, себто постулят передачі землї в руки демократичного сойму автономної України.

Та так муніціпалїзація як і автономізація землї, о скілько вони розібрані і осьвітлені в партійній літературі мають одну недостачу — вони не розвязують питаня, на яких умовах і по яким нормам будуть віддавати демократичні орґани самоуправи землю селянам для її оброблюваня.

На се питанє дають відповідь російські соціялїсти-революціонери, котрі приняли в свою аґрарну програму с о ц і я л і з а ц і ю з е м л ї. Суть її в тому, що в с я земля має бути передана на власність усього народу, що землею мають завідувати

---

[9] П. Масловъ: Развитіе народнаго хозяйства и аграрная программа. Спб., 1906. Ст. 112.

центральні і місцеві органи народної самоуправи, почавши від сїльських і міських громад (общин), а кінчаючи на областних і центральних інституціях. Як бачимо, до певної міри формула соціялїстів-революціонерів не виключає муніціпалїзації землї.

На питанє-ж, на яких умовах і нормах мають селяни діставати для ужиткованя землю, програма с.-р-ів відповідає, що користуванє ся землею має бути рівне для всїх („уравнительное землепользованіе“) на засадї трудової норми, то є, кождий дістає стільки землї, скільки може сам обробити її, з забороною одначе віддаваня її в аренду та користуваня ся при оброблюваню її чужою наємною працею. В той спосіб думають с.-р-и зробити перескок з сучасного громадського ладу в соціялїстичний. Здаєть ся, що утопійність аґрарної програми с.-р-ів аж надто очевидна. Історія не знає скоків. А обєктивною предпосилкою соціялїстичного устрою є розвиток капіталїзму до найвисших щаблїв.

Ось так обговорили ми становище міжнародної соціялдемократї до селянства і аґрарного питаня.

Як безпідставними являють ся закиди, роблені соціялдемократії її противниками з огляду на се становище, про се й говорити не треба.

VI. Аґрарна полїтика соціялдемократії.

Сумні, невеселі пісні доходять до нас з сїл.

Не від нинї і не від вчера нарікає сїльська біднота, що ціна землї за останні кількадесять років дуже і дуже підскочила в гору, що збіже, худоба, сільські продукти значно подорожіли, що податки що раз більші і тяжші спадають на її плечі та що тїснота й голод що раз частїйше і грізнїйше зазирають в хлопські бідні хати.

Безперечно, головне жерело сього лиха треба шукати в аґрарнім крізісї, що почав ся в европейськім сїльськім господарстві з тої пори, як Америка з одного боку, а держави і країни Сходу, як Росія, Індії з другого, стали заливати европейські ринки пшеницею, збіжем тай иншими сїльськими продуктами. Від 20 лїт предсказують усякі економісти конець аґрарного крізісу, а одначе він з року на рік поширяєть ся і що раз сильнїйше лютить ся.

Чи скоро він скінчить ся?

Послухаймо, яку відповідь дає на се питанє найвизначнїйший нинї теоретик соціялїстичний, Карло Каутський в своїй книжцї про аґрарне питанє[1].

Конкуренція з европейським сїльським господарством іде з країн, котрі можна подїлити на 2 більші ґрупи: з країн східного деспотизму, до котрих ще й тепер треба зачислити

---

[1] Див. Karl Kautsky: Die Agrarfrage. Stuttgart, 1899. Ст. 232—289.

Росію і з вільних кольоній Америки і Австралії.

В перших сільське господарство віддане цілком в жертву самоволі держави і пануючих кляс. Мілітаризм, бюрократія, державні довги дають ся найбільше в знаки селянству. На нього спадає весь тягар що раз більше зростаючих податків. Щоби знести сей податковий тягар, селянин Росії приневолений вести на власній землі рабункову, варварську господарку, добувати з землі все, що тільки можна. Після даних, на які покликуєть ся Каутський, селянство Росії продукує тут річно около 1387 мілїонів пудів хлїба. Для вижившення самого себе потребує воно 1286 мілїонів пудів, а для худоби 477 міл. пудів. Се дає дефіцит 376 мілїонів, котрі селянство повинно би купити, колиб воно само і його худоба живились, як треба. А замість того, селянство Росії ще продає хлїб. Йому приходить ся поносити весь тягар податковий, оплачувати довги, а на продаж не має він більш нїчого. Ті причини заставляють теж і китайського селянина продавати пшеницю і риж, хоч він сам потрібує їх для самого себе.

Иншого характеру від конкуренції країн східного деспотизму є конкуренція кольоній Америки і Австралії. Там находимо ми сильну демократію вільних селян, котрі стоять здалека від сьвітової полїтики, не знають мілїтаризму та необтяжені податками. Величезні обшарі плодючої землї тут зовсїм вільні. Нема тут монополю на землю приватних осіб, нема ще земельної ренти, земля не має тої вартости, що в Европі. Селянинови не треба тут, як в Европі, більшу частину свого капіталу затрачувати на купно землї, він той капітал може цілком обернути на полїпшенє господарства. Тому американський чи австралїйський кольоніст може вести далеко кращу господарку і мати з неї більший дохід як селянин в Европі. Тай ще одна обставина сприяє тут розвиткови сільсько-господарської культури. Сам грунт тут іще не винище-

ний так, як в Европі. Він не потрібує мелїорацій і плодозміну. Через много лїт дає він урожай одних і тих самих продуктів.

Усе те приманює до себе село Европи. Еміграція, котра вилюднює села Европи, доставляє товпи робочих сил не тільки для міст, але й для кольонїй.

Брак робочих рук на тих величезних просторах землї американських і австралїйських кольонїй заступають машини. Нїде нема так високо розвиненої техніки в сїльськім господарстві, як саме в Америцї.

Зовсїм отже природно, що конкуренція країн східного деспотизму і заокеанських кольонїй, тих шпихлїрів Европи, з продукцією сїльського господарства Европи мусїла спровадити в ньому крізіс.

Дякуючи тому, що в Росії, східних країнах, американських та австралїйських кольоніях находять ся величезні простори землї, на котрих іще й доси ведеть ся рабункова господарка, хоч, правда, инша в країнах східного деспотизму, а инша в кольоніях, конкуренція сих країн з Европою не устане. Як рільничі країни, вони мусять збувати свої продукти. А експорт збіжа та загалом рільних продуктів з тих країн мусить бути направлений до промислової Европи. Винищенє рабунковою господаркою ґрунту (почви) в конкуренційних державах і країнах, спричинить тільки скорий перехід їх до веденя капіталїстичної, інтензивної господарки.

Одначе конкуренція ся мусить колись скінчити ся. Адже-ж поверхність нашої землї обмежена, а капіталїстичний спосіб продукції поширяєть ся з незвичайною бистротою. Пр. експорт пшениці зі Злучених Держав Америки до Европи з кождим роком що раз менший. Злучені Держави належать нині до найбільше промислових країн у цїлім сьвітї. Через те місцеве запотрібованє обнижує експорт збіжа до Европи. Устане ся конкуренція, — то й капіталїстичний спосіб продукції

стратить всяку можність дальшого розвитку. „Тому аґрарний крізіс — каже Каутський — може скінчити ся лише загальним крізісом усього капіталїстичного суспільного ладу".

Аґрарний крізіс, викликаний заокеанською конкуренцією, відбив ся перш усього некорисно на аґрарних інтересах земельних властителїв в европейських державах, на тих, що мають землю і беруть з неї дохід без найменшого вкладу праці, себто ренту та витворюють сїльські продукти на продаж. Аґрарні-ж інтереси земельних властителїв — се їх грошеві інтереси, щоб земля як найлїпше рентувалась, щоб цїни сїльських продуктів були як найвисші, щоб робітник сїльський був як найдешевший. Ясно, на які втрати мусять бути наражені аґрарні інтереси земельних властителїв при конкуренції з чужих країн, яка спроваджує обнизенє цїн на сїльські продукти, та обнизенє вартости землї а тим самим і ренти.

Для ратованя своїх інтересів перед сею конкуренцією, аґрарії удали ся до помочи держави, ідентифікуючи свої грошеві інтереси з інтересами держави. При помочи держави потрафили вони забезпечити себе проти чужої конкуренції високими цлами на чужі продукти, через що унеможливлюєть ся довіз їх в межі держав охоронених сими цлами. Запотрібованє збіжа в европейських державах є так велике, що вони мусять спроваджувати його з заграниці. Цїна отже збіжа, продукованого в европейських державах є рівна цїнї збіжа, спроваджуваного з заграниці, то є риночній цїнї сього збіжа на місци, коштам транспорту його до даної держави і цлу. Чим висше цло, тим дорозше можуть продавати аґрарії своє збіже, тим більші цїни землї, тим висша земельна рента. В той спосіб для власних своїх інтересів, для інтересів своєї кишенї викликують аґрарії штучну дорожню на хлїб та на инші споживчі средства. А викликуючи сю дорожню, надибують

вони, зовсїм природно, проти усеї своєї аґрарної полїтики, проти полїтики виголоднюваня мас, рішучий протест з боку робітничої кляси скрізь по всїх державах Европи. В Анґлії добили ся робочі маси того, що там довіз хлїба і споживчих средств з чужих країн зовсїм свобідний. В Нїмеччинї, Франції і инших західноевропейських державах людові маси потрафили здобути те, що цла на хлїб і средства споживчі, довожувані з чужих країн як найнизші. За те Австрія — належить до тих держав, де сила аґрариїв майже непереможна, але де й дорожня найбільша зі всїх держав в Европі. Тільки в Австрії міг бувший мінїстер рільництва, Ебенгох, при дебатї над соціялдемократичними внесками Шрамля-Реннера в справі дорожнї, поставленими в австрійськім парляментї в 1907 р. сказати отсї памятні слова:

„Перед кількома днями говорив тут один чоловік, котрий поклав дуже великі заслуги для хлїборобства Австрії, про зелений прапор хлїборобства. Так є, моїї панове, зелений прапор хлїборобства без ріжницї народности і віри повіває з палати мінїстерства рільництва. Щоб сей прапор не впав — се мій найсьвятїйший обовязок!“

Чи міг би з подібними словами виступити мінїстер рільництва у Франції або в Нїмеччинї?

А в Анґлії нї один серіозний полїтик не відважив би ся виступити за штучним піднесенєм цїн на хлїб та инші средства поживи.

Таким чином проти непереможного панованя аґрариїв в Австрії, проти їх аґрарної капіталїстичної полїтики, — в першій мірі покликана до оборони інтересів широких мас люду — соціялдемократія.

Якаж отже аґрарна полїтика соціялдемократії?

Колиб ми схотїли дати на се питанє вичерпуючу відповідь, ми мусїлиб докладно обговорити

економічну, соціяльну й культурну політику соціялдемократії в усій її основі о стільки, о скільки вона зачіпає село, його господарські, соціяльні й культурні інтереси й потреби.

Виходить се поза рами нашої статї[2]; тому ми можемо говорити про аґрарну політику соціялдемократії в вузшому розуміню і то маючи на увазї головно відносини в Австрії. Звернемо отже нашу увагу на цлову політику соціялдемократії і на політику її в справі торговельних трактатів. В аґрарній політиці питаня політики цловоï і торговельних трактатів відграють перворядну і найважнїйшу ролю.

Ми вже пізнали, що таке цла[3]. Се ті оплати, які накладає держава на спроваджувані в її межі продукти й товари зза границї, з чужих держав. Спис цол, які держава накладає на поодинокі товари називаємо тарифою цловою. А тому, що сю цлову тарифу укладає поодинока держава через своє власне законодавство, незалежно від бажань других держав, то називаємо її автономною цловою тарифою. На автономну цлову тарифу одної держави відповідають звичайно другі держави теж своїми тарифами. Коли пр. Австрія утрудняє через свою тарифу довіз збіжа з Росії та балканських держав, то ті держави утрудняють знов через свої автономні цлові тарифи довіз австрійських товарів до себе. На се знов не можуть згодити ся австрійські підприємцї. Вони отже приневолюють державу, щоби вона ввійшла в переговори з державами, які утрудняють довіз їх товарів в справі знесеня або зниженя цол. Австрія

---

[2] Цїкавих відсилаю до книжки К. Каутського: „Die Agrarfrage“, а саме до другої її частини „Sozialdemokratische Agrarpolitik“.

[3] Див. Otto Bauer: Die Teuerung. Eine Einführung in die Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie. Wien, 1910. Книжкою Каутського і Бауера користуємо ся при писаню сього розділу.

отже входить у переговори з тими державами, куди вона вивозить свої товари і заключає з ними договір, званий торговельним договором або трактатом, на підставі котрого знижує вона цла на товари держав, з котрими заключила трактат, а ті держави знов знижують цла на австрійські товари. Для тих держав автономна цлова тарифа Австрії не має вже значіня. Так пр. на підставі австрійської цлової тарифи з 1906 р. наложено на центнар заграничної пшениці 7·50 К цла. Через торговельний трактат з деякими державами пр. з Росією цло на центнар російської пшениці виносить тільки 6 К 30 сот. Автономна цлова тарифа Австрії для Росії не має значіня, але має вона силу пр. для Аргентини, з котрою Австрія не заключила трактату. Цло отже на центнар пшениці з Аргентини виносить таки 7 К 50 сот.

Цла ділимо на фінансові і охоронні (Finanz- und Schutzzölle). Перші — се ті цла, котрі держава накладає на кольонїяльні артикули, які вона мусить спроваджувати, бо вони в нїй не витворюють ся. Так пр. Австрія мусить спроваджувати каву, чай, какао з чужих країн, бо вони в нїй не удають ся. На ті артикули сама держава накладає цла, звані фінансовими, котрі є державними і належать властиво до безпосередних податків. Кождий центнар кави обложений є в Австрії цлом в висоті 1 К 90 сот. Цло то мусять безпосередно оплачувати купці і торговці і воно йде до каси держави. Купці знов відбивають собі ті цла на споживачах, підвисшуючи ціну за артикули. Державні доходи фінансових цол величезні. В р. 1907 принесли вони державі 153 мілїонів 651 тисяч 791 К доходу. Соціялдемократія виступає за знесенєм сих цол. В 1905 р. при дебаті над цловою тарифою в австрійськім парляментї і в 1907 р. при дебаті над угодою з Угорщиною соціялдемократичні посли домагали ся знесеня їх. Внесок (посла Зайца в 1907 р.) перепав проти більшости буржуазних послів.

Иншого характеру є цла охоронні.

Держава накладає їх на заграничні продукти і товари, які в нїй теж витворюють ся, щоби в той спосіб охоронювати підприємців у державі проти заграничних конкурентів. Через наложеня високого цла на ті продукти, імпорт їх у межі держави стає утруднений. Коли пр. австрійський торговець хоче спродавати пшеницю зза границї, то мусить оплатити перш усього риночну цїну, се є ту цїну, по якій продаєть ся вона в державах, вільних від цла, як пр. в Англії, далї кошти перевозу її зза границї і накінець цло на границї австрійської держави, котре вона наложила. Ясно, що австрійські аґрарії забезпечені цлами перед чужою конкуренцією, можуть продавати свою пшеницю тільки о троха дешевше від цїни заграничної пшениці, се є від суми риночної цїни пшениці, коштів перевозу її і цла. В той спосіб охоронні цла спричиняють підвисшеня цїн не тільки заграничних продуктів, але й продуктів витворюваних у самій державі, охороненій цлами. Коли фінансові цла йдуть просто до каси держави, яко державний податок, то охоронні цла йдуть до кишенї аґрариїв, яко податок для приватних людий. Охоронні отже цла на продукти сїльського господарства се аґрарні цла, жерело необчислимих мілїонових зисків аґрариїв без найменшої їх працї. Ми зрозуміємо далї, чому аґрарії в Австрії виступають теж проти поширеня средств комунїкаційних і транспорту, як зелїзниць, доріг водних. Бож заграничні продукти тим дешевші, чим дешевші кошти довозу. А кошти довозу залежать від поширеня і улїпшеня средств комунїкаційних та від зелїзничних фрахтових тариф і корабельних товариств. Тому соціялдемократія виступає за найбільшим поширенєм комунїкаційних средств та за як найнизшими оплатами від перевозу. Коли в жовтни 1909 р. поставили соціялдемократичні посли в австрійськім парлямснтї внесок, щоби знижено фрахтові оплати на російську пшеницю о дві третини

(внесок посла Гануша), проти сього внеску виступили аґрарії всїх народностий разом з заступниками инших буржуазних партій.

Ми зрозуміємо далї, чому австрійські аґрарії так завзято виступають *за* удержуванєм і підвисшуванєм цол.

Австрійська цлова тарифа з 13 лютого 1906 р. установила слїдуючі цла на збіже:

	Найнизші цла для тих держав, з котрими Австрія заключила торговельні договори	Автономні цла для инших держав, що не заключили з Австрією торгов. договорів
	корон за 100	кільоґрамів
Пшениця . . .	6·30	7·50
Жито	5·80	7·—
Ячмінь	2·80	4·—
Овес	4·80	6·—
Кукурудза . . .	2·80	4·—

На підставі тої самої тарифи наложено на муку 15 К за 100 кільоґрамів.

Вплив цол на цїни збіжа найкраще показує нам зіставленє цїни пшениці нотованої у Відні за 1902 і 1909 роки. Цїна за 100 кільоґрамів пшениці виносила тут в 1902 р. 169 К 20 сот., а в 1909 р. 315 К 40 сот. Цїна пшениці піднеслась отже о 146 К 20 сот. Коли б не було цол, то 1000 кґ. пшениці коштувало би в 1909 р., по потрученю 63 К цла, тільки 252 К 40 сот. Піднесенє цїни пшениці в 1909 р. в порівнаню з цїною в 1902 р. виносило би тоді 83 К 20 сот., о котру то квоту піднеслась в 1909 р. риночна цїна пшениці.

Що значить се підвисшенє цїн збіжа для споживача, можна се приблизно оцїнити. Допустїм, що з 100 кґ. збіжа дістаємо 70 кґ. муки, то кільоґрам муки пшеничної через найнизші цла подорожіє о 9 сот., а кільоґрам муки житної о 8·3 сот. Дорожня муки знов відбиваєть ся на цїнї хлїба.

Хтож отже поносить весь тягар аґрарних цол?

Очевидна річ, що маси працюючого люду так по містах як і селах, для котрих дорожня хлїба, спричинена цлами, дає ться в першій мірі найбільше в знаки.

Але й дрібні властителї ґрунтові не мають нїякої користи з підвисшеня цїн на збіже. Бож вони не тілько що не продають свого збіжа, але з правила мусять ще докуповувати його для себе. Не можна сказати, щоби з підвисшеня цїн на збіже мали зиски середні властителї ґрунтові. В західних краях Австрії можуть вони мати незначний зиск, зате в Галичинї й Буковинї не мають найменшого. Мають отже зиск з аґрарних цол богаті хлопи та великі властителї ґрунтові, то значить 3·4 процент усїх сїльських господарств, около 100.808 земельних властителїв у цїлій Австрії.

Аґрарні цла на збіже спричиняють не тільки дорожню средств поживи. Вони викликають теж підвисшенє цїн на землю та земельної ренти. Мілїони отже пливуть до кишень приватних людей без працї і журби з їх боку, мілїони видушені на широких масах працюючого люду, які мусять поносити весь тягар цловоï полїтики аґрарiїв-капіталїстів.

Тому до рішучої боротьби з сею полїтикою аґрарiїв станула соціялдемократія. Вже при дебатї в австрійськім парлямент над цловою тарифою в 1906 р. виступив посол Зайц з внеском за счеркненєм цол на збіже. Внесок упав голосами буржуазних партій. В 1907 р. поставив посол Шрамель внесок за знесенєм сих цол. Внесок сей опять відкинено. Те саме було і з резолюцією посла Зайца в справі знесеня цол на збіже, поставленої при дебатї над буджетом в 1909 р.

Доля соціялдемократичних внесків найкраще показує, яка непереможна сила аґрарiїв в Австрії.

З цловою полїтикою аґрарiїв тїсно звязана їх полїтика в справі торговельних трактатів.

Дбаючи єдино й виключно про свої грошеві інтереси, аґрарії загалом противні торговельним

трактатам. Змаганя їх в Австрії віднесли повний успіх. Австрійське правительство заборонило довіз худоби і мяса з Росії, балканських та всїх инших держав до Австрії на підставі так зв. автономного законодавства про зарази на худобу. На підставі сього законодавства панує в Росії і в балканських державах вічна зараза на худобу. Тай загалом подані в ньому такі услівя довозу худоби, які довіз сей зовсїм виключають. Ся заборона довозу худоби й мяса зза границї спричинила в Австрії нечувану дорожню мяса.

Щоб про се переконатись, вистарчить порівнати цїни мяса в Англії, спроваджуваного з Арґентини з цїнами в Австрії.

Цїна волового мяса в північних провінціях Анґлії виносить в дрібній торговлї 85 сот. за кільоґрам. В біднїйших околицях Анґлії цїна мяса ще дешевша. В Австрії-ж 1 кільоґрам волового мяса коштує від 1 К 90 сот. до 2 К 80 сот. При такім станї річий — хлоп і робітник анґлїйський їсть добре й дешеве мясо та не голодує, а в Австрії хлоп і робітник задовольняєть ся найгіршою поживою та хронїчно голодує.

А хто-ж заінтересований в високих цїнах на худобу й мясо?

Очевидна річ, що в тих цїнах зовсїм не заінтересований пролєтаріят так міста як і села. Робітник міста а так само й села хоче їсти здорове й дешеве мясо. Коли робітник села майже не бачить на свої очи мяса, то тільки тому, що воно дороге, на котре його, як найгірше оплачуваного, зовсїм не стати.

Аґрарії одначе всїх народностий в Австрії, в їх числї й „українські“ голосять на весь сьвіт, що в високих цїнах на худобу й мясо заінтересовані не тільки богаті хлопи, але всї, до найбіднїйшого.

Як воно в дїйсности є, показує нам слїдуюча таблиця, котра представляє стан галицької

худоби після обчислень з 1902 р. відповідно до поодиноких категорій сільських господарств:

Господарства		Число господарств	Скількість худоби в тих госп.	Скількість свиней в тих госп.	На 1 господарство припадає худоби	На 1 господарство припадає свиней
низше 2 ha	около	598.000	564.035	252.525	0·9	0·4
2—5	около	404.000	928.680	384.861	2·2	0·9
5—20	около	189.000	802.758	315.921	4·2	1·7
20—100	около	10.700	94.718	29.734	8·8	2·7
висше 100		2.669	228.041	33.573	85·4	12·5

До того стану галицької худоби дуже наближаєть ся загальний стан худоби в цїлій Австрії.

Наведені числа показують нам дуже наглядно, що карлові і парцельові господарства (низше 2 ha), на котрі не припадає навіть одна штука худоби, не мають нїякого зиску з високих цїн на худобу. Зникаючо малий зиск можуть мати дрібні господарства. На ті господарства припадає всього 2 штуки худоби. Одначе високі цла на хлїб і пашу не дозволяють їм годувати більше худоби. Заінтересовані отже в високих цїнах на худобу середні господарства (від 5—20 ha), ще більше великі хлопські господарства (від 20—100 ha) а найбільше — властителї великих земельних посїлостий (висше 100 ha).

Аґрарії одначе а за ними всякі демаґоґи (між ними й наші) висувають проти отвореня границь аргумент, що отворенє границь спричинить упадок хову і плеканя австрійської худоби.

Але демаґоґічний сей аргумент таксамо неправдивий, як усї инші аргументи аґраріїв.

Що тут ходить не о плеканє худоби а о чистий зиск, лихву аґраріїв, про се переконують нас найкраще урядові цифри центрального статистичного бюра при мінїстерстві торговлї.

Статистику довозу і вивозу за рік 1908 представляє в коронах отся таблиця:

	Довіз:	Вивіз:
Худоби рогатої . .	1,815.612	77,365.089
Овець	128.664	2,825.976
Свиней	2,177.049	962.653
Кіз	28.567	17.050
Коней	6,947.220	40,149.470
Ягнят	24.330	300.084
Ослів, мулів і т. д. .	56.840	195.530
Дробу	4,093.925	23,692.150
Разом .	15,272.177	145,445.002

Виходить отже з тих цифр, що австрійські аґрарії вивозять десять разів більше худоби поза межі держави, як спроваджує її сама Австрія. Ясно, що ходить тут тільки о зиск аґраріїв. При замкненю границь можуть вони не тільки диктувати високі ціни на худобу і мясо в державі, але вивожувати її ще до чужих держав.

Ми вже згадували, що на аґрарній політиці високих цол і заборонї імпорту худоби і мяса з чужих держав до Австрії поносить великі шкоди австрійський промисл через те, що чужі держави знов накладанєм високих цол на австрійські товари унеможливляють їх вивіз поза межі Австрії. Так пр. Румунія, Сербія, Росія на заборону австрійського правительства довозу худоби до Австрії відповіли автономною цловою тарифою на австрійські товари, себто замкнули просто свої границі для експорту товарів з Австрії. Спричиняє се застій в австрійськім промислї та безробітє. Подвійно отже терпить робітник через політику аґраріїв: голодує через дорожню і через брак праці. Енергічні заходи соціялдемократичних послів в австрійськім парляментї за отворенєм австрійських границь для довозу худоби і мяса з сусїдних держав відносять поволи певні успіхи. Вправдї всї соціялдемократичні внески (Шрамля - Реннера з 1907 р., Гануша з 1909 р., Шльоснїкля і Давіда з 1909 р. в справі закона про зарази на худобу, Зайца з 1909 р. в справі

так зв. уповновласняючого закона) перепадали голосами аграріїв і заступників буржуазних партій, але все таки вони спричинили те, що австрійське правительство поробило вже перші кроки в напрямі отвореня границь для ввозу худоби і мяса з чужих держав до Австрії.

І так рішилось австрійське правительство в цьвітні 1909 р. у перве по цілих десятках літ дозволити на довіз незначної скількости худоби з Румунії до Австрії. На підставі ветеринарної конвенції з дня 13 цьвітня 1909 заключеної провізорично австрійським правительством з Румунією дозволено на довіз 10.000 штук худоби і 50.000 штук свиней в стані битім в першім році, а в кождім слідуючім 35.000 штук худоби і 120.000 штук свиней в такім же стані; крім сього ще в кождім році 100.000 штук овець теж в битім стані. Через заключенє сеї конвенції заключила Румунія з Австрією торговельний трактат, на підставі котрого знизила вона значно цла на австрійські індустріяльні товари. І хоч австрійське правительство признало окремим законом австр. аграріям за мниме понесенє шкоди через заключенє сеї конвенції 6 міліонів корон річно на рільничі цілі державного відшкодованя, то все таки аграрії обструкцією не хотіли допустити до ухваленя торговельного трактату з Румунією в парляменті. Доперва через ухваленє зміни регуляміну в грудні 1909 р. і зломанє обструкції аграріїв, принято торговельний трактат з Румунією проти голосів аграріїв усіх народностий, в їх числі й українських послів.

Провізорично заключило австрійське правительство ще 14 марта 1908 подібний трактат із Сербією. На підставі його дозволено Сербії на довіз до Австрії 35.000 штук худоби і 70.000 свиней в битім стані. Сербія знов зі свого боку окремим цловим договором знизила цло на австрійські товари. Аграрії і на трактат з Сербією не хотять нїяк згодитись. Доперва в грудні 1909 р. дав пар-

лямент правительству повновласть, заключити торговельний трактат із Сербією та иншими балканськими державами.

Коли зважимо, що в Австрії бєть ся річно в публичних різнях пересічно 2,185.787 штук худоби і 4,226.537 штук свиней і з тим числом порівнаємо 70.000 штук худоби і 100.000 штук свиней довожуваних разом річно з Румунії і Сербії, то наглядно можемо переконати ся, що незначна ся скількість довожуваного мяса з Румунії і Сербії не може вплинути на обнизенє теперішних високих цін на худобу й мясо. Може се наступити тільки тоді, коли Австрія заключить торговельні трактати і з иншими державами та зовсім отворить свої границі для довозу заграничної худоби й мяса. Заключенє торговельних трактатів Австрією з иншими аґрарними державами, як Росією, балканськими державами, Аргентиною лежить в інтересї працюючих мас, в інтересї споживачів ще з иншої дуже важної причини.

Австрійські краї і Угорщина творять спільну цлову область. Товари з Угорщини до австрійських країв і на відворот спроваджуєть ся цїлком свобідно, без оплати цла. Та спільність лїнії цловой забезпечена на підставі угоди правительств обох країв в 1907 р. на 10 лїт, то є до 1917 р.

Таким способом Австрія є головним ринком для збуту угорських продуктів сїльського господарства, а Угорщина — головним ринком для збуту австрійських індустріяльних товарів.

Одначе так в Австрії як і на Угорщинї є сильні партії, котрі змагають до того, аби в 1917 р. спільність цловой лїнії знести, аби оба краї відгородили себе взаїмно цлами. Австрійські аґрарії хотять наложити високі цла на продукти спроваджувані до Австрії з Угорщини, а угорські фабриканти хотять знов наложити високі цла на товари спроваджувані з Австрії до Угорщини. Проти сих забаганок австрійських аґрариїв і угорських фабрикантів мусить з усею рішучістю виступити робочий

люд цїлої Австрії. Коли б відгороджено оба краї цлами, раптовний брак головного ринку для збуту австрійських товарів мусїв би викликати в цїлій Австрії страшну крізу, безробітє, зменшенє робітничої платнї, застій в австрійськім промислї. Подвійне отже завданє соціялдемократії в боротьбі її проти аґрариїв і фабрикантів: через зломанє сили австрійських аґрариїв забезпечити для австрійських товарів угорський ринок, а через заключенє торговельних трактатів з иншими аґрарними державами як Росією, балканськими державами, Аргентиною забезпечити австрійський промисл перед крізою, яку може спричинити відгородженє цлами Угорщини від Австрії, так пожадане угорськими фабрикантами.

Се одно з головних завдань аґрарної полїтики соціялдемократії Австрії.

Так отже пізнали ми в головному причини нинїшної невиносимої дорожнї, яку викликали злочинною своєю полїтикою аґрарії Австрії.

Злочинній сїй і вузко клясовій полїтиці аґрариїв веденої під знаменем зеленого прапору, отсїй аґрарній полїтиці виголоднювання і здирства народних мас, виповіла соціялдемократія безпощадну війну, протиставляючи їхнїй полїтиці свою аґрарну полїтику, полїтику хлїба, здоровля і добробуту широких мас працюючого люду.

CANADIAN UKRAINIAN YOUTH ASSN.
SUMK LOCAL No. 1 - SASKATOON, SASK.

VII. Приватна чи колєктивна власність.

Колєктивізм, себто передача засобів продукції і праці, землі, фабрик, копалень і средств комунїкації та транспорту, на власність усього суспільства, — се один із засадничих постулятів соціялїстичної доктріни, се остаточна ціль пролєтаріяту.

Колєктивізм, се не плід фантазії поетів, або бажанє добрих людий, але реальна конечність розвитку сучасного суспільного ладу, основаного на приватній власности, на визискуваню одних другими.

Нині вже й буржуазні економісти готові згодити ся з тим, що розвій великого промислу по містах веде до колєктивізму. Думку одначе основателїв наукового соціялїзму Маркса і Енгельса і їх учеників, що колєктивізм неминучий теж і в сїльському господарстві, вони рішучо відкидають, та старають ся виказувати, що розвій сїльського господарства веде до індвівідуалїзму, себто до утриманя тут приватної власности. Одинокий їх аргумент на підпертє сього погляду той, що економічний розвій в сїльському господарстві веде до його роздробленя а не до концентрації, до якої веде по містах в промислї. Що сїльське господарство не виявляє в с ю д и концентраційних тенденцій свого розвитку, але противно тенденції в напрямі роздроблюваня земельної власности, се не підлягає нїякому сумнївови. Але з другого боку, сей факт не може нїяким способом служити доказом того, що межі села є тим китайським муром, поза котрий не може і не сьміє передерти ся побідний соціялїзм.

Дуже вірно відповідає на сей закид Каутський:

„Суспільство людий — се не зьвіринний або ростинний, але особливого рода організм а не простий агрегат індивідів і як організм мусить воно бути одноцїльно зорганїзоване. Се абсурд, думати, буцїм то в суспільстві може розвивати ся одна частина в однім напрямку а друга в противежнім. Воно може розвивати ся тільки в *однім* напрямі. Одначе ще не є необхідним, аби одна частина організму видала з себе необхідну для її розвитку рухову силу; вистарчить, коли одна частина організму витворить потрібні сили для цїлого.

Коли розвій великого промислу йде в напрямі до соціялїзму і коли він являєть ся пануючою силою в нинїшному суспільстві, то він завоює для соціялїзму і достосує для його потреб і ті области, котрі неспосібні є витворити з себе самих умови для сього перевороту. Він мусить зробити се в власнім інтересї, в інтересї одноцїльности і гармонії суспільства“.[1]

Здїйснене одначе соціялїзму може наступити тільки при *диктатурі пролєтаріяту*, коли він захопить у свої руки полїтичну власть. Усуспільнене засобів продукції і праці, землї, фабрик, копалень буде першим дїлом пролєтаріяту. Коли тільки пролєтаріят завоює полїтичну власть, він просто вивласнить так промислового фабриканта як і великого властителя земельного, дїдича. Чи вивласнене се буде винадгороджене, відшкодоване чи ні, буде се залежати єдино від поведеня самих фабрикантів і дїдичів.

А що-ж стане ся з землею дрібного властителя земельного, селянина? Чи вона теж буде вивласнена? Чи соціялдемократія відбере дрібному селянинови той кусник землї, котрий є для нього нужденним варстатом праці а не засобом визиску?

---

[1] K. Kautsky: Agrarfrage ст. 295.

Булоб сьмішним, як би про се хотїла соціялдемократія хочби думати. Правда, є багато всяких демагогів, котрі обвиняють о се соціялдемократію, але ті вульґарні закиди треба покласти не на карб їх злої волї, але просто незнаня.

Соціялдемократія зовсїм не закриває того факту, що положенє дрібного селянина при нинїшнім, капіталїстичнім ладї, зовсім безнадїйне і що спасти його дрібну власність при конкуренції з нею великої земельної власности цїлком неможливо. Завданє отже соціялдемократії лежить в тому, щоби показати дрібному селянинови всї користи спільної власности і спільного, товариського землеволодїня. Велику ролю в сьому напрямі можуть і повинні відограти дрібно-селянські кооперативи і кооперативні союзи. Коли дрібні селяни навчать ся вести кооперативну господарку на сполучених своїх разом парцелях при застосованю до неї машин, меліорацій та всїх здобутків новочасної техніки, та пропорціонально до відданих ними для сеї господарки парцель і вложеної в неї роботи дїлити муть ся спільними доходами і спільними користями, то сей спосіб господарки поліпшить не тільки їх економічне положенє, але привчить і приготує дрібного селянина до будучої соціялїстичної господарки.

А коли дрібний селянин не позбуде ся заслїпленя і пересудів що до свого кусника землї? Чи зможе він удержатись на ньому?

Нинї держить ся дрібне сїльське господарство — каже Каутський — дякуючи тому, що властитель його при своїй працї на ньому, ще й наймаєть ся на ланах дїдича за денну платню, або доповняє дохід зі свого господарства доходами з домашнього сїльсько-промислового занятя. Колиж виступає він як самостійний господар а не робітник, то може він вижити тільки при надмірній своїй працї, при недостаточнім відживлюваню, при постійнім голодованю. Через перехід капіталїстичних підприємств на суспільну власність, дрібні сїльсько-го-

сподарські підприємства попадуть у зависимість від суспільної продукції, будуть нею поглощені або перемінять ся в її простий додаток. Та тоді чисто хліборобські дрібні господарства втратять всяку свою притягаючу силу для їх властителїв. Уже тепер житє міських пролєтарів на стільки стоїть вище від житя селян, що вони втїкають з сїл до міста. А коли їх окружать зі всїх сторін соціялїстичні лятіфундії, оброблювані вільними членами кооперативних спілок, тоді замість утечі з парцелї до міста пічне ся утеча з парцель до кооперативних великих господарств, і варварство буде прогнане з своїх останніх кріпостий, в котрих нині недоступне воно для цивілїзації.

„Соціялїстична велика продукція принесе дрібному селянинови не експропріяцію, але визволенє від пекла, до котрого нині приковує його приватна власність".[2]

[2] тамже, ст. 300.

Аґрарні програми соціялїстичних партій.

Данія.

Аґрарні параґрафи Данської С.-Д. Р. Паршії.

Фідеїкоміси і землї, що належать церквам, повинні бути відобрані, а иньші маєтки, що поступають в продаж, повинні бути куплені державою.

Луки і иньші неуправні землї повинна взяти держава в своє володінє, щоб по змозї їх управляти, виорати і т. д.

Держава передає управу і користанє доходами з усїх приналежних і переходячих на неї нерухомостей, о скільки вони надають ся до управ, в руки сїльських робітників і доставляє їм для користаня необхідні засоби продукції.

Держава повинна прийти в поміч сїльському господарству і старати ся облекшити перехід землї в державну власність. Для сеї цїли установляє вона гіпотечний банк державною інституцією, призначеною для удїляня позичок під усю земельну власність.

Держава старає ся пособляти раціональному ширенню кооперативної продукції так, щоби робітники, заняті в нїй, дістували повний продукт своєї праці, по потрученю в користь суспільства оплат, котрі повинні бути нормовані.

Частина землї, що приналежить державі, призначає ся для взірцевих господарств, ведених на кошт держави. Рівночасно установляє ся сїльськогосподарські школи, в котрих дістають як селяне так і робітники безплатну початкову і дальшу науку.

Держава випрацьовує системи будови і веденя домів для арендарів, помешкань для найманих робітників і служби, а також правила для користаня ними і відповідного догляду над ними.

Франція.

Аґрарна програма Французької Робітничої Партії)*

випрацьована на 10 з'їзді партії в Марселї в 1892 р. і доповнена на 12 з'їзді партії в Нантї в 1894 р.

Маючи на увазі,

що по вірному змислї загальної програми партії, продуценти можуть бути о стільки вільні, о скільки опанують засоби продукції;

що коли в области промислу сї засоби продукції осягнули вже такий ступінь капіталїстичної централїзації, що вони можуть бути передані в руки продуцентів тільки в колєктивістичній або суспільній формі, — то в области сільського господарства для сього нема ще місця, по крайній мірі, у Франції, де засоби продукції, то є земля находять ся в руках продуцентів;

що коли сей стан річей, який характеризує ся дрібною власністю, призначений неминуче на упадок, то соціялїзм не повинен прискорювати його, бо завданя його не в тому, аби віддїлити власність від праці, але навпаки в тому, щоби зєдинити оба сї фактори кождої продукції, бо роздїл їх веде до неволї і бідности робітників, що опинили ся в положеню пролєтаріяту;

---

*) Французька Робітнича Партія репрезентувала через довший час один відлам французьких соціялїстів. В р. 1904 наступило зєднанє соціялїстичних сил у Франції, алєманістів, ґедистів, блянкістів, брусістів і незалежних в зєдинену Соціялїстичну Партію, або Французьку Секцію Робітничої Інтернаціоналки.

що коли з одного боку є обовязком соціялїзму, впровадити сїльських пролєтарів в посїданє великих маєтків, в колєктивістичній або суспільній формі, відобраних у гулящих панів-власників, в той сам спосіб, як се має ся зробити з зелїзницями, копальнями, фабриками, то з другого боку обовязком його є теж піддержувати селян, котрі самі обробляють землю, в посїданю їх дрібної власности, проти державного фіскуса, лихварів та дїдичів;

що є рація розширити сю охорону й на тих продуцентів, які під іменем фермерів та арендарів обробляють чужу землю і які, хоч і визискують денних робітників, то примушені до сього, до певної міри, через сю експльоатацію, котрій вони самі підпадають;

Робітнича партія, що не жде, як анархісти, перетвореня суспільного ладу через ширенє що раз більшого злидарства, але жде визволеня праці і суспільства через орґанїзацію і зєдинену силу сїльських та міських робітників, та через захопленє полїтичної власти і законодавства в свої руки, — приймає слїдуючу аґрарну проґраму, котра має на ціли, зєдинити до боротьби проти спільного ворога, земельного февдалїзму, всї елємєнти сїльсько-господарської продукції, всїх, що під ріжними іменами обробляють землю:

1. Мінїмальна заробітна платня, установлена хлїборобськими робітничими спілками і мунїціпальними радами так для денних робітників як і рокових (пастухів, слуг і т. д.).

2. Утворенє сїльських посередницьких судів.

3. Заборона громадам продавати свої землї громадські; здаванє від держави в посїданє громадам державних, приморських і инших земель, що їх тепер не оброблюєть ся; уживанє надвижки від громадських буджетів на побільшенє громадської власности.

4. Передача громадою на ужиток спілкам безземельних родин земель, дарованих державою,

власних, або куплених нею, з забороною уживати наємних робітників та з обовязком платити чинш на користь буджету громадської запомоги.

5. Пенсійна каса хліборобська для інвалїдів та старців, що удержувати ме ся із спеціяльних податків на доходи з великої посїлости.

6, Орґанїзація кантонами безплатної лїкарської помочи і достарчуванє лїкарств по власній цїнї.

7. Винагороджуванє державою, департаментом або громадою родин резервістів підчас служби.

8. Закупно або винаймуванє громадою за допомогою держави хліборобських машин, що давати муть ся на вжиток дрібним селянам; утворенє хліборобських робітничих спілок задля закупна удобрень, збіжа, насїня і т. и. та задля продажі продуктів.

9. Знесенє податків при переходї маєтків вартости низше 5000 франків.

10. Знесенє усїх посередних податків та перетворенє безпосередних у прогресивні від доходів понад 3000 франків; до здїйсненя сього домаганя, скасованє податку від землї для хлїборобів, що самі обробляють її, та зменшенє його для тих, котрих земля обтяжена гіпотечними довгами.

11. Зменшенє законної норми грошевих процентів.

12. Зменшенє перевізної тарифи на удобреня, машини і сїльсько-господарські продукти.

13. Зменшенє, як у Ірляндії мировими комісіями фермерської арендної платнї і винагородженє відходячих фермерів та арендарів за поліпшеня їх в маєтку.

14. Знесенє артикулу 2102 цивільного кодексу, що дає властителям право на врожай і заборона секвестрації хліба на пнї; утворенє для хлїбороба ненарушного запасу, який складає ся з господарських машин, збіжа, удобрень і худоби, потрібних при виконуваню його роботи.

15. Ревізія ґрунтів а до виконаня сього частинна ревізія громадами.

16. Як найскорше випрацьованє пляну публичних робіт, що мають на метї полїпшенє ґрунту і розвій сїльсько-господарської продукції.

17. Свобода польованя і риболовлї без жадних инших обмежень, як тільки потрібних для захованя дичини і риби та охорони жнив; заборона польовань упривілєйованих і їх служби.

18. Дарові курси аґрономії і хлїборобські досьвідні поля.

Аґрарна резолюція Французької Зєдиненої Соціялїстичної Партії, принята на зїздї в Тулюзї в 1908 р.

Маючи на увазї,

що рільні наймити вивласнені зі своїх засобів продукції, є теж пролєтарами, як наємні робітники, заняті в копальнях, зелїзницях, фабриках і великих магазинах;

що голодові платнї роблять з них під-людей в цїлім значїню сього слова;

що непосїдаючі фермери і арендарі є визискувані на рівні з рільними робітниками через великих земельних властителїв, котрі віднаймаючи їм ферми або даючи їх у державу на арендних засадах (пів на пів), ганебно визискують їх;

що дрібні властителї, котрі обробляють самі свою землю, не є необмеженими властителями своєї задовженої землї, що є здирані через лихварів і капіталїстичних посередників, засуджені є через те на вбиванє себе мозольною працею, при котрій кождий працює за двох та визискує сам себе гірше як працьодавець, доки врештї не уляже конкуренції великої земельної власности;

що робітники на рілї, почавши від наймитів а скінчивши на дрібних властителях, зачисляючи сюди і арендарів і фермерів непосїдаючих, мають інтерес в здїйсненю суспільного перевороту, до

котрого змагає Соціялїстична Партія, V з'їзд Соціялїстичної Партії (Французької Секції Робітничої Інтернаціоналки) відбутий в Тулюзї рішає,

вести ненастанну акцію через брошури, відчити і т. д. серед видїдичених сїльських кляс наймитів, арендарів, фермерів і дрібних властителїв, взивати їх до рядів Соціялїстичної Партії для прискореня полїтичного вивласненя буржуазії, необхідного услівя економічного вивласненя її, — аби усуспільнити всякі капіталїстичні засоби продукції, виміни і транспорту і пояснювати їм, що повинні єднати ся: перші в синдикатах досить засібних і сильних, аби приневолили господарів і властителїв до задосить вдоволеня їх домаганям, другі в кооперативах купна, продажі і продукції, приготовуючи в сей спосіб переміну своєї індивідуальної власности на спільну, шляхом кооперації;

дати повновласть адмінїстраційній комісії партії до випрацьованя аграрної програми, в котру ввійшли би реформи, що дадуть ся здїйснити вже тепер а котрі можуть принести пільгу селянству, що вгинає ся під ярмом капіталїстичних властителїв;

надто належить як найбільше пропагувати, що тільки при спільній або суспільній власности можна добути з землї максімальний дохід при мінїмальній затратї сил.

Бельґія.

Аґрарні параґрафи Бельґійської Робітничої Партії.

Націоналїзація лїсів.

Відновленє або розвій громадської власности.

Постепенна експропріяція землї державою або громадами.

Спеціяльні міри в користь сїльських робітників.

1. Реорганїзація рільничих товариств:

а) Вибори делєгатів по рівному числу від властителїв, фармерів і робітників.

б) Інтервенція палат в індивідуальних і колєктивних спорах між властителями, фармерами і сїльськими робітниками.

в) Установленє мінїмальної заробітної платнї по предложеню рільничих товариств.

2. Реґляментація арендних договорів:

а) Установленє аредної платнї посередницькими комітетами або реформованими рільничими товариствами.

б) Винагородженє уходячого фармера за полїпшеня, вложені в арендовану землю.

в) Ширша, ніж по цівільному статуту, участь властителїв в стратах понесених фармером.

г) Скасованє привілєїв властителя.

3. Провінціональне обезпеченє і державне переобезпеченє проти епізоотій, градобитя, повений і иньших сїльсько-господарських випадків.

4. Орґанїзація громадськими властями безплатної сїльсько-господарської науки. Закладанє або розвій експериментальних піль, взірцевих ферм, сїльсько-господарських ляборатерій.

5. Закупно громадами рільничого нарядя для передачі в розпорядимість людей.

Передача громадських маєтків спілкам робітників з умовою не уживати найманих робітників.

6. Орґанїзація безплатної лїкарської помочи на селї.

7. Реформа закона про польованє:

а) знесенє дозволу на право польованя,

б) знесенє резервових польовань,

в) право селян нищити в кожду пору животини шкідливі для посїву.

8) Втручаня громадських властей в орґанїзацію сїльсько-господарських кооперацій:

а) для закупна насїня і полїпшень,

б) для виготовлюваня масла,

в) для гуртового закупна і користаня рільничими машинами,
г) для продажі продуктів,
д) спільного оброблюваня землї.
9. Орґанїзація сїльського кредиту.

Голяндія.

Аґрарна програма Голяндської С. Д. Партії.

Лїпша реґуляція арендного договора в інтересах селян і робітників. Вона повинна виходити з тої основної засади, що аренду належить оплачувати з чистого доходу продукції. З необхідних коштів продукції, котрі належить відняти із загального доходу повинна бути почислена сума, потрібна для удержаня арендаря і його родини а також і нормальна заробітна платня занятих в продукції робітників.

Розширенє 1628 і 1629 артикулів цивільного кодексу в інтересах арендаря і заборона оминати сї артикули в арендним договорі (сї артикули говорять про зменшенє арендної платнї або увільненє від неї при неврожаю).

Право арендаря, що покидає аренду, на зворот коштів його працї і вкладу грошевого, дякуючи котрим полїпшено арендну землю.

Застереженє в арендному договорі про мінїмальне число робітників, котре селянин може тримати через цїлий рік. Се число повинно бути установлюване відповідно до величини, характеру продукції та місцевих і инших особливостей.

Утворенє у всїх сїльських громад арендних комісій, вибираних земельними власниками, арендарями і робітниками з їх самих. Контракт не повинен мати сили обовязуючої, як довго не буде він одобрений арендною комісією.

Розширенє права громад на експропріяцію для полїпшеня умов мешканя, положеня робітни-

ків і для способів проти безробітя. Сїльські громади треба привести до такого стану, аби вони мали можність давати, робітникам що в нїй жиють землю і засоби продукції по змозї по низьких цїнах. Робітники повинні діставати стільки землї, аби могли з неї вижити.

Скасованє всїх привілеїв на право польованя. Більша самостійність громад в питанях оподаткованя. Полишенє права накладати податок на рільників, що жиють поза громадою.

Розширенє істнуючої охорони працї на сїльських робітників.

Румунїя.

Проєкт аґрарної програми Румунської С. Д. Партії.

1. Примусове вивласненє всїх великих властителїв.

Увага. Під великими властелями розуміємо як приватну посїлість, так і посїлість ріжних товариств, монастирів, добродїйних інституцій і коронні домени.

2. Коли би се вивласненє переведено через викуп, то цїну має означити мішана комісія зложена із заступників, вибраних безпосередно селянами і властителями. Комісія мусить взяти під увагу оцїну податкової комісії і гіпотечних інститутів. Виємок становлять лише коронні домени, котрі по просту належить віддати державі, так як перше належали.

Без відшкодованя мають ся експропріювати добра, землї і лїси, які противзаконним способом відібрано чи то із посїданя держави, чи то селян.

3. Всї ті землї будуть творити земельний національний фонд, яким будуть управляти громади під наглядом держави.

З сего фонду має ся наймати безземельним селянам або сільським спілкам участки величини малого селянського господарства і то на протяг найменьше 50 років.

Відновити найм має право передовсім жінка, дїти і иньші члени родини.

Кождий селянин має право перенести своє право найму на третю особу але під умовою, щоби та особа була селянином, що сам обробляє землю.

4. Висоту найму установляє комісія вибрана висше згаданим способом. Постанови про висоту найму установлені сею комісією будуть обовязувати також приватних властителїв, що винаймають свою землю.

5. Приходи національного фонду дїлить ся на дві части. Одна частина буде ужита на сплату процентів і на амортизацію капіталу ужитого при викупні. Друга часть, по відтягненю видатків центральної організації має бути розділена межи всї громади.

Дохід з сього найму можуть громади уживати лиш на публичні цїли, на плеканє господарства і на збільшенє краєвих доменів.

6. Спеціяльне законодавство для плеканя селянських спілок, яке з'обовязує державу і громаду помагати їм при закупні насїня, навозу і машин, потрібних до раціональної управи землї.

7. Орґанїзація рільничого кредиту, який має достарчувати позичок селянам після рухомого і нерухомого майна селянина, після контрактів найму і висоти числа робочих сил і рільничих продуктів. Задачею сего рільничого кредиту є також творити селянські спілки для спільної продажі продуктів і на закупно насїня і рільничих знарядів. Сей кредит має бути державний. Капітал повстає з податків держави і з річних субвенцій, які має платити національний банк зі своїх зисків.

8. Утворенє комунальних ненарушимих пасовиск, які має ся забрати з національного фонду

або з приватної посїлости. Також і в сїм случаю має ся перевести відшкодованє висше наведеним способом.

9. Продажа або дарованє приватним особам ґрунтів або лїсів з майна держави є строго заборонене. Ті постанови відносять ся також на всї иньші скарби землї, водопади, ріки, копальнї і иньше. Культуру землї і годівлю худоби має держава і громада попирати всїми можливими средствами, прим. через вандрівних учителїв, рільничі досьвідні стациї і т. д. Тим способом має ся дати нагоду селянам послугувати ся всїми новітними методами і технїчними винаходами.

10. Практичну науку рільництва маєть ся попирати спеціяльними школами а також через введенє її до народньої школи. В послїднім случаю мусить ся ужити всїх средств, щоби загальна наука не була через се вкорочена і щоби учителї не визискували робочої сили школярів і шкільних городів.

11. Реґуляція рік, водопровідних каналів для рільництва, дренажа і відводненє, артезійські керниці для сухих околиць, будова доріг між селами і льокальних зелїзниць.

12. Ті селяни, які держать в наймі ґрунтові парцелї від громади, держави або приватних осіб мають по скінченю контракту найму право на відшкодованє за мелїорації, які поробили властителеви ґрунту і через які піднесла ся вартість посїлости.

13. Ті артикули законів, які дають право властителеви посїлости секвеструвати жнива має ся знести. Установленє мінїмума зложеного з рільничих знарядів, навозів, худоби і збіжа, якого в нїякім случаю не вільно нарушити.

14. Установленє мінїмальної плати через висше згадані комісії як для денних робітників, так і для річних наймитів (пастухів, парубків).

15. Знесенє ґрунтового податку для тих селян, котрі самі управляють свою землю.

16. Зниженє транспорту для навозу, машин і рільничих продуктів.

17. Свобода польованя і риболовлї без нїяких обмежень крім охорони дичини і риби як також охорона жнив перед шкодами через дичину. Заборона резервових місць до польованя і нагінок (крім нагінок на дикі зьвірі).

18. Примусове віддаванє приватних великих посїлостий безземельним селянам на ужиток, у тих околицях, де анї держава анї громада не має своїх власних ґрунтових комплєксів.

Нїмеччина.

Аґрарна резолюція Нїмецької С.-Д. Р. Партії Австрії ухвалена на з'їзді в Ґрацу 1900 р.

Хоч промислово-капіталїстичний розвій Австрії в порівнаню з иншими країнами далеко відсталий а разом з тим, ще багато треба важкої праці для організації промислової робітничої кляси, то все таки нашим обовязком є, вже тепер нести, о скільки се можливо, ідеї соціялїзму поміж сїльське населенє, котрого економічні умови істнованя так само важкі, як і промислових робітників.

Не входячи в принціпіяльну оцїнку аґрарного питаня, котрого наукові основи по части ще не випрацьовані, з'їзд заявляє:

Завданє соціялдемократичної агітації на селї полягає перш усього на вихованю сїльського населеня, соціялїстично думати а тому вона повинна бути направлена в ті слої населеня, котрі силою свого клясового положеня найбільш доступні для ідей соціялїзму, собто в маси сїльських робітників і дрібних селян.

Перш усього С.-Д. повинна змагати до того, аби усунути всї духові і полїтичні запори сїльського консерватизму, повинна енергічно агітувати

за розширенєм шкільної осьвіти, за принятєм державою шкільних доходів на себе, бороти ся за загальне, безпосередне, рівне і тайне виборче право і просьвічувати сільське населенє газетами, брошурами і т. п., повинна, в згоді з програмою, не обиджаючи релїгійних почувань сільського населеня, зі всею енергією бороти ся з оглуплюючим народ клєрикалїзмом. А що дрібні сільські громади являють ся переважно головними місцями для сільської агітації, то належить особливу увагу звертати на місцеву громадську полїтику.

З практичних аграрних реформ належить виставляти слїдуючі:

1. Змагати до суспільної організації продукції то є до переходу лїсів, пасовиск, водних сил в руки держави, країв, громад; до розширеня суспільного землеволодїня при помочи земельної полїтики, корисної для усього народу. Закладанє сїльськогосподарських товариств на демократичних основах.

2. Реформи повинні бути направлені проти привілєїв окремих земельних властителїв (знесенє всїх привілєїв, звязаних з сїльським господарством, знесенє фідеїкомісів, пропінаційного права, виборчих курій). Передача права польованя і риболовлї громадам.

3. Вони повинні мати за ціль загальний підєм земельної культури в користь усього суспільства а також поліпшенє, подешевінє і облегшенє достави засобів до житя, та земельні мелїорації коштом держави і країв (регуляція гірських рік, дренаж і т. п.). Переведенє справи обезпеченя — принятє державою обезпеченя у всїх формах, закладанє сїльсько-господарських досьвідних стацій, відповідаючий вимогам сучасної науки догляд над худобою і мясом, поліпшенє законів про зарази на худобу, — винагородженє селян, що понесли шкоду через їх приміненє, знесенє цла на артикули до їди, зниженє для них тарифів при перевозї, безплатна сїльсько-господарська наука, охорона інте-

ресів сїльського населеня перед Угорщиною, а разом з тим полїтичне і фінансове віддїленє Австрії від Угорщини.

4. Фізична і духова охорона сїльських робітників; державне обезпеченє від хоріб, випадків, неспосібности до праці і старости, знесенє службових приписів, сїльсько-господарська інспекція, закладанє товариств сїльських робітників, повна свобода коалїції для них; сїльські суди аналоґічні промисловим з правом установляти час праці, заробітну платню, арендні договори і т. п.

Накінець треба звернути увагу на те, що пробудженє сїльського населеня є важним дїлом полїтичної боротьби. Селяне будуть тим більше шукати звязку з соціялдемократією, чим енерґічнїйше і без всяких заслон буде вона сповняти свій обовязок в боротьбі за домаганя гуманности, права і свободи. Тому є завданєм сїльської аґітації, отверто виступати всюди за всї инші домаганя соціялдемократії, та через ненастанну, просьвітну працю вирвати сїльське населенє з індіферентизму.

Проєкт аґрарної програми, предложений Бреславському з'їзду нїмецькою соціялдемократією (державною.)

В інтересах сїльсько-господарської культури і для піднесеня становища сїльсько-господарських робітників і дрібних селян, з'їзд поручає товаришам такі домаганя для аґітації і для дїяльности в громадських орґанїзаціях:

1. Знесенє всїх, сполучених з земельною власністю урядових функцій і привілєїв (самоуправа дібр, привілеї в істітуціях самоуправи, право патронату, фідеікоміси, податкові привілеї); дармове знесенє всякого роду спадкового підданства.

2. Підтримуванє і побільшуванє суспільної земельної власности (державної і громадської

власности всякого роду), а надто передачу маєтків так званої мертвої руки (маєтків, що належать корпораціям, інституціям і церквам), маєтків, що належать громадам на праві альменди, лїсів, водної сили на суспільну власність під контролею народного представництва.

Запровадженє для громад права найпершого набуваня тих маєтків, які призначають ся до лїцитації.

3. Управа державних і громадських земель власним коштом або передача їх в аренду товариствам сїльсько-господарських робітників і дрібних селян, а там де нї те, нї друге не можливе, віддане господарям, котрі управляють землю без допомоги найманих робітників під доглядом держави або громади.

4. Державний кредит для громад чи примусових союзів в цїлях земельних поліпшень, регульованє, будованє і удержуванє гаток і насипів. Віднесенє на рахунок держави чи імперії видатків на удержанє суспільних способів комунїкації (дороги, корита річок).

5. Націоналїзація гіпотечних і земельних довгів з установленєм стопи процентової на рівнї видатків на кредит.

6. Удержавленє обезпеченя рухомого і нерухомого майна (обезпеченє від огню, градобою, поводи та иньших нещасть, що виникають в наслїдку явищ природи, обезпеченє худоби і т. д.) і розширенє асекурації на всї галузи виробництва.

7. Підтримуванє і розширенє істнуючих прав до користованя з лїсів і пасовищ при зрівнаню прав усїх приналежних до громади.

8. Право польованя на своїй і арендованій землї. Охорона від шкоди, яку робить дичина і повне винагородженє в разї таких шкід.

Резолюція К. Каутського.

Предложений аґрарною комісією проєкт належить відкинути. Програма ся подає селянству надію на зміну його положеня, на скріпленє його приватної власности; вона вважає інтереси земельної культури при сучаснім суспільнім ладї за інтереси пролєтаріяту; інтереси земельної культури так само як і інтереси промисловости при пановаиню приватної власности на засоби продукції є інтересами посїдаючих засоби продукції, експльоататорів пролєтаріяту. Далї, проєкт аґрарної програми полишає державі експльоататорів нове орудє панованя і дякуючи сьому, утрудняє клясову боротьбу пролєтаріяту; і, на кінець, сей проєкт ставить капіталїстичній державі завданя, котрі може успішно сповнити тільки держава, в якій пролєтаріят завоював полїтичну власть.

З'їзд признає, що сїльське господарство має свої особливі, відмінні від індустрії закони, котрі треба виучувати, і з котрими треба числити ся, коли соціялдемократія має розвинути на селї успішну дїяльність. Тому, з'їзд пропонує зарядови партії, щоби він, приймаючи вказівки, зроблені аґрарною комісією, поручив декільком відповідним людям, перестудіовати істнуючий матеріял про аґрарні відносини а результати свої оголосив друком в ряді випусків: „Збірники аґрарно-полїтичних творів нїмецької соціялдемокрттичної робітничої партії". Заряд партії одержує повновласть, зробити необхідні грошеві видатки, щоби товариші, котрим поручена згадана робота, могли її сповнити.

Швайцарія.

Аґрарні параґрафи програми Швайцарської С.-Д. Р. Партії.

В сільському господарстві до сеї пори велика продукція не виказала своєї висшости над дрібною, в такій мірі, як в промислї. Одначе положенє селян після переходу натурального господарства до грошевого і під впливом конкуренції з чужих країн стало тяжше і менше обезпечене. Число самостійних сільських господарів постепенно паде: одна частина їх еміґрує, а друга пролєтаризує ся.

Майже скрізь в швайцарському сільському господарстві панує дрібне господарство. Для дрібного селянина земельна власність не служить як засіб для присвоєня чужої праці а є тільки засобом до сього, аби заробити собі на вижитє. Він, як сільський робітник належить до визискуваних кляс населеня. Тому одначе, що тут нема умов для суспільної продукції, то цїлею аграрної політики, яка погоджує інтереси селян з інтересами усього суспільства, повинно бути, аби збільшити продуктивність сільсько-господарської праці і хоронити її від того, щоби поліпшеня в господарстві не привели тільки до ще більшого задовженя та визиску капіталу.

Тому соціялдемократична партія буде піддержувати всї ті державні реформи, при помочи котрих забезпечуєть ся дрібному селянинови вигоди великої продукції: лучба дрібних ґрунтів, кооперативна годівля худоби, уживанє машин, обезпеченє і всякого рода кооперативна дїяльність.

З другого боку вона домагає ся націоналїзації ґіпотек і регулярної амортизації їх, доки процент не буде обернений в незначний податок для держави і громади.

Природний розвій, котрий буде йти при демократичних формах, приведе селян до раціональних продукційних спілок і накінець до суспільної власности і суспільної продукції.

Угорщина.

Аґрарні параґрафи програми Угорської С. Д. Р. Партії.

Знесенє інститута звязаного землеволоділня.

Постепенне розширенє громадської власности: перехід лїсів, водних сил в громадську власність.

Зрівнанє в правах сїльських робітників з промисловими.

Заказ розплати з робітниками чеками і натуралїями, як в сїльському господарстві, так і в індустрії і инших галузях промисловости.

Знесенє панщизняної роботи.

Заказ продажі державних, областних і громадських земель, котрі належить віддавати в аренду товариствам робітників.

Перехід права польованя і риболовлї на громади.

Чехія.

Аґрарна резолюція Чеської С. Д. Р. Партії ухвалена на IX з'їздї, 1909 р.

Австрійське аґрарне законодавство і австрійська цлова полїтика ведена є тільки на користь великих обшарників і сїльських богачів а утискає дрібних селян. халупників і сїльських робітників. Для тих бідних сїльських верств нема місця в партіях, котрі працюють в користь обшарників або богатих попівських вельмож; інтереси великих обшарників, монастирів, високих церковників і богатих селян не дадуть ся погодити з потребами сїльського пролєтаріяту.

Полїтичні інтереси сїльського пролєтаріяту утотожнюють ся цїлковито з інтересами промислового робітництва.

Сїльський робітник має таку саму потребу вибороти собі коаліційні свободи, висвободити ся з ярма приписів двірської служби, вибороти собі обезпеченє на випадок слабости, від випадку, на старість, і обезпеченє вдів і сиріт, а також унормованє відносин праці, як і промисловий робітник.

Дрібний селянин зносить так само як і робітник весь тягар мілїтаризму, так само є позбавлений прав полїтичних, зарівно тиснуть його публичні тягарі і посередні податки.

Знесенє мілїтаризму, загальне, тайне і безпосереднє право голосованя до всїх тїл законодатних і автономічних, усуненє податку, що тисне бідні верстви, заведенє особистого прогресивного податку з доходів, з застереженєм відповідного мінїмум егзистенції, як також прогресивний податок спадковий з більших спадків є рівно вигідні для робітника як і для дрібного рільника.

Партія соціялдемократична хоче як до тепер так і далї працювати зі всїх сил для господарського і духового піднесеня та визволеня бідних сїльських верств. Внески соціялдемократичних послів на зревідованє і поправу службових відносин, на оборону теперішного господарства, що до прав бідних халупників, на зміну ловецького закона і на охорону прав наємників грунтів є доказом, що потреби і малих рільників є найлїпше боронені соціялдемократичною партією. Загальне примусове обезпеченє проти елєментарних нещасть, до яких вчисляємо і обезпеченє худоби, де би дрібний рільник платив відповідно меншу премію, ніж більший рільник і великий обшарник, обезпеченє від слабости випадку, на старість обезпеченє вдів і сиріт — є засобами, котрі можуть усунути небезпеку, яка грозить дрібному рільникови від елєментарних нещасть, є засобами, які забезпечують в старости і на випадок неспосібности до праці відповідний дохід.

Нинїшна система субвенції виходить тільки в користь богатих рільників і великих обшарників з кривдою всїх инших горожан.

Цїлию аґрарного законодавства мусить бути, аби дрібний рільник міг управляти більше раціонально землю, передовсїм при помочи машин, аби міг набути загальну і фахову осьвіту, аби при ужитю як найменших сил господарство приносило йому більший дохід без підвисшуваня цїн плодів господарських з кривдою широких верств робітничих. Взаїмному співдїланю консумційних товариств робітничих з такимиж товариствами дрібних рільників удасть ся увільнити від посередників, що підвисшують цїни на плоди господарські зі шкодою продуцентів і консументів. Всї ті средства можуть одначе служити тільки до певного поліпшеня господарського становиска дрібного рільника. Цїлковите визволенє його з полїтичної, економічної і соціяльної зависимости і нужди, тревале поліпшенє економічних відносин, та цїлковита рівність з иншими рільниками може бути переведена тільки в суспільности соціялїстичній, яка забезпечує рівність всїх та независимість від капіталу.

З огляду на потреби сїльського бідного люду і на працю для ідеї соціялїзму, з'їзд визнає потребу закладаня спілок халупників, узнає одначе потребу їх зцентралїзованя і потребу одноцїльного розвою в соціялїстичнім дусї. Спілки ті мають служити для соціялїстичного вихованя у всїх напрямах а головно мають звернути свою увагу на роботу в громадських радах. Членьство в орґанїзації халупників не може увільнити ще від членьства в полїтичній і фаховій орґанїзації, але є обовязком членів орґанїзації халупників, щоби всї члени були членами місцевих орґанїзацій полїтичних а о скільки працюють яко платні робітники були також членами в своїх орґанїзаціях фахових.

Польща.

Проєкт аґрарної реформи для Галичини В. Ґумпльовича.

I. Зносить ся дотеперішню соймову ординацію виборчу, а на її місце заводить ся загальне, рівне, безпосередне і тайне право голосованя до сойму.

II. 1) По переведеню виборів до сойму на підставі сеї нової ординації виборчої, краєвий Видїл, через новий сойм вибраний, відбирає примусово на власність краю усї ті посїлости земельні в Галичинї, котрих обєм є більший, як 80 гектарів (то є 140 моргів), а котрі мають що найменше 40 гектарів або 70 моргів орної землї.

2) Тим дїдичам, котрим примусово відібрали їх посїлости, визначає ся річну пенсію без огляду на се, чи обєм їх грунтів був більший або менший. Пенсія річна, виплачена з краєвих фондів має виносити: а) для голови родини досмертна рента 2000 корон річно; б) для кождого дорослого члена родини досмертна рента 1500 корон річно; в) для кождого малолїтного сина або доньки стипендія 1000 корон річно аж до скінченя 25 року житя, а також право безплатної науки у всїх краєвих школах, як також право побираня науки коштом краю у всїх висших наукових заведенях. Вивласнені через край дїдичі не можуть мати нїяких більше претенсій до публичних фондів.

3) Землю, яка в сей спосіб перейде на край, нїколи вже нїкому не вільно продати на приватну власність.

III. Що до сего, в який спосіб має бути уживана відібрана дїдичам земля, мають обовязувати ось які засади:

1) Лїси і води лишають ся під безпосереднім зарядом краєвого Видїлу, котрого обовязком є, узгляднювати потреби місцевої людности, а го-

ловно переводити і мати опіку над регуляцією рік і потоків, а дальше заосмотрювати жителїв сїльських громад в дерево на будови і на паливо, а також в листє для стеленя. О скілько Видїл краєвий бувби сеї гадки, що стан в якійсь околици не позваляє на вирубуванє дерева для селян, Видїл краєвий мавби тим самим обовязок постарати ся для сїльської людности в тих околицях иньших матеріялів будівельних і на паливо. Вкінци обовязком Видїлу краєвого є, впорядкувати стан звірини в краєвих лїсах в такий спосіб, щоби рільництво нїякої шкоди від звірини не терпіло.

2) Пасовиска мають перейти у віковічну посесію (державу) громадам з тим, що право до користаня з пасовиска має служити усїм мешканцям громади без ріжниці.

3) А) Поля і луки будуть подїлені на надїли і віддані в 50 лїтню посесію мешканцям сїльських громад, як також тим мешканцям двірських обшарів, що доси були безрільні або малорільні (що не посїдали зовсїм ґрунту, або дуже мало). Ті надїли, о скілько були призначені для людий, що доси зовсїм не посїдали рілї, мають виносити на пересічно добрій землї, що находить ся в околицях, користно положених, по 5 гектарів, або $8^{3}/_{4}$ моргів. На дуже врожайних грунтах лежачих недалеко більших міст або побіч зелїзничих стацій, може за згодою селян така скількість знизити ся на 4 гектари або 7 моргів, а виїмково навіть на $3^{1}/_{2}$ гектар, або $6^{1}/_{8}$ моргів. Натомість на ґрунтах менше врожайних, або менше корисно положених, може бути обсяг надїлів піднесений аж до 12 гектарів, або до 18 моргів.

О скілько надїли мають бути випущені в посесію господарам, дотепер мало-рільним, (се є таким, що посїдають вже трохи землї на власність), то скількість моргів, яку вони посїдають, має бути відтягнена від скількости моргів, яку виносить новий надїл ґрунтів. Підстава надїлів має бути така, щоби можна виживити одну родину, яка жиє ви-

ключно з сего господарства, а яка оброблює землю власною працею, без помочи парубків.

Б) Високість державного чиншу буде установлена через Видїл краєвий в порозуміню з сїльськими громадами. Сей чинш однак не повинен перевисшувати одної десятої вартости сподїваних плодів. Раз установлений чинш не буде підвисшений перед 50 лїтним речинцем. Також перед 50 лїтним речинцем не сьміє Видїл краєвий виповісти хлопови, що має ґрунт в посесії, хиба, що сей залягає від 3 лїт з чиншом. Хлоп, що має сей ґрунт в посесії, має право виповісти раз на рік посесію з гори в означенім часї. Коли він уступає з ґрунту, має право жадати оцїнки переведених через нього мелїорацій (уліпшень) через безсторонних знатоків і заплати йому тих мелїорацій на підставі сеї оцїнки.

В) Перед часом 50 лїтнього контракту надїл державний може бути зменшений або подїлений лиш на власне бажанє державця або, за його згодою, при відповіднім зниженю, або подїлї чиншу.

Г) Той хлоп, що взяв ґрунт в посесію, а добровільно уступає перед часом 50 лїтнього контракту, має право іменувати свого наступника. Видїл краєвий буде обовязаний узнати сего заступника, о скілько сей є спосібний і охочий до власноручної управи обнятих ґрунтів, о скілько нїяких ґрунтів не посїдає, анї не взяв в посесію.

IV. 1) Зносить ся двірські обшари і прилучує до сусїдних громад.

2) Зносить ся зовсїм і на вічні часи службові ординації, а признає ся рільним робітникам ті самі особисті свободи і полїтичні, яких уживають усї прочі мешканцї краю.

Аґрарні параґрафи Польської Партії Соціялїстичної (P. P. S.).

В области сїльських відносин Польська Партія Соціялїстична змагає:

1. До заводової орґанїзації рільних робітників на таких самих засадах, на яких оперті орґанїзації промислових робітників.

2. До заведеня охорони праці рільних робітників згідно з засадами, виложеними в програмі партії, з узглядненєм особливих умов праці на рілї.

3. До заведеня в рільній продукції як найвидатнїщої господарки з найбільшою заразом користю для селян і усього суспільства:

а) через заосмотренє безземельних і малоземельних достаточною скількістю землї для веденя самостійної господарки. Засобом до сього є вивласненє ґрунтів державних, донаційних, апанажових та більшої власности приватної землї. Землї ті будуть віддані в довголїтну державу безземельним і малоземельним під зарядом краєвих властей. Державні, донаційні і апанажові землї будуть вивласнені без відшкодованя. Відшкодованє обшарників, без огляду на розміри вивласненої землї не повинно перевисшати суми, яка запевняє їм житє разом з родиною до смерти,

б) через віддане на власність краю лїсів з догідними для селян умовами одержуваня будівельного і опалового дерева,

в) через достарчуванє селянам дешевого кредиту для загосподареня, уліпшеня ґрунтів коштом краю, підпиранє селянських спілок і кооператив, знесенє шахівниці, закладанє взірцевих господарств, експериментальних стацій, рільничих шкіл і загалом ширенє рільничого знаня, усуненє, згідно з програмою партії тягарів мілїтаризму і нинїшної податкової системи.

Провідні вказівки для аґітації на селї Соціял-Демократії Королївства Польського і Литви (S. D. K. P. i L.)

Визнаючи нагальну потребу інтензивної аґітації серед сїльських наймитів, VI З'їзд партії поручає, аби в аґітації узгляднювано отсї вказівки:

Засобами до обмеженя визиску і до поправи істнованя наймитів сїльських є:

1. повна свобода коаліції в цїли зорганїзованя сїльських робітників;
2. восьмигодинний день робочий;
3. обмеженє наємної праці дїтей і жінок;
4. знесенє форм найму, що є пережитками панщизняних форм (так зв. посилки);
5. унормованє умов праці і істнованя під зглядом гігієнїчним (догляд над машинами, інспекція мешкань і т. п.);
6. державне забезпеченє на випадок недуги, калїцтв і старість;
7. бюра посередництва праці під проводом робітничої організації.

Засобами до економічного піднесеня малоземельних селян є:

1. знесенє станових обмежень;
2. знесенє несправедливого обтяженя ґрунтів податками;
3. урегульованє сервітутів на догідних умовах для селян;
4. усуненє шахівниць (черезполосниць);
5. піднятє коштом краю регуляції рік, осушуваня болот і мочарів, будови підїздних зелїзниць, доріг, мостів і т. п.;
6. розвій фахового шкільництва для рільників.

Як сїльські наймити, так і селяне яко горожане краю є заінтересовані очевидно в переведеню тих реформ, що становлять зміст загальної соціялдемократичної програми. Отже завданєм сїльської аґітації повинно бути спопуляризованє відповідних програмових домаганьь, як: заступленє

урядничої системи через самоуправу громад, провінцій і краю, знесенє мілїтаризму, зреформованє податкової системи через заведенє податків безпосередних і поступових від доходу, зреформованє судівництва через заведенє судів присяжих, заведенє загального і безплатного шкільнитва, віддїленє церкви від держави і т. д.

Згідно з тими домаганями конечною є потреба видаваня популярних брошур для сїльської агітації.

Україна.

Провідні вказівки для аґітації на селї Української Соціялдемократичної Партії Галичини й Буковини ухвалені на I з'їздї партії, в 1903 р.

I. Конгрес українських соціялдемократів домагає ся:

1. зменшеня годин денної праці для рільного пролєтаріяту і взагалї правильного установленя часу праці;

2. забезпечекя рільних робітників в касах для хорих на випадок недуги;

3. забезпеченя на випадок ушкодженя тїла підчас праці;

4. забезпеченя на старість і

5. здорового помешканя для двірських слуг; на помешканє має бути призначена хоч одна ясна і суха комната:

6. заведеня інспекторатів для справ рільних робітників;

7. неділього відпочинку для двірської служби;

8. переведеня закона, на основі котрого виплачуванє зарібків робітникам квітками мало би бути каране як злочин лихви;

9. полагоджуваня спорів між дворами а рільними робітниками не через старостів але через звичайні суди;

10. знесеня § 59 поліційного патенту з року 1852, котрий дає старості право карати арештом свобідних австрійських горожан;

11. знесеня службових приписів;

12. заведеня еміґраційних домів.

Аґрарна програма Української Соц.-Дем. Робітничої Партії (У. С. Д. Р. П.), ухвалена на III з'їздї партії, в 1905 р.

В інтересах вільного розвитку клясової боротьби на селї і сїльського господарства У. С. Д. Р. П. домагаєть ся:

1. Конфіскати всїх земель: казенних, удїльних, кабінетських, манастирських, церковних і великих приватних володїтелїв у власність краєвих самоуправ.

2. Скасованя усїх пережитків кріпацтва в аґрарних відносинах.

3. Скасованя законів, що обмежують права селян вільно розпоряджати ся своєю землею; право видїлу і роздїлу громадської землї.

4. Негайного і цїлковитого скасованя всїх викупних, оброчних і инших податків і повинностей, що лежать на селянстві, як на податковому станї.

5. Обовязкового державного перемежуваня земель коштом великих земельних власників.

6. Заведеня судів, котрі би мали право зпинювати надмірну арендну платню і касувати всї договори підневольного характеру.

Росія.

Проєкт аґрарної програми П. Маслова, принятий на з'їздї С. Д. Р. П. в Стокгольмі.

В інтересах охорони дрібних власників (а не розвитку дрібної власности), для скасованя невільницьких, панщизняних відносин, що стоять на перешкодї вільного розвитку демократичного ладу, і для улекшеня пролєтаріятови клясової боротьби на селї, робітнича партія домагати меть ся:

1) Скасованя всїх станових обмежень селян і селянської власности*)

Се домаганє випливає з загального домаганя повної рівноправности горожан, виставленого загальною програмою соц. дем. роб. п.

2) Скасованя всїх оплат, звязаних зі становим відокремленєм селянства.

Се домаганє випливає з загального домаганя скасованя істнуючих податків і заміни їх поступовим податком.

3) Конфіскати церковних, монастирських і удїльних земель і передачі їх на власність демократичної держави для найбільш придатного користаня ними населенєм.

Се домаганє випливає з домаганя передачі законодавства виборним народу.

Робітнича партія не може взяти на себе завданя наперед вирішити, в якій конкретній формі

---

*) Громадська власність на землю становить обмеженє земельної власности, о скільки вона являєть ся становою. М ське землеволодїнє являєть ся також „громадським", але не меньш обмеженим станово-бюрократичними путами. Тому друга точка, само собою розуміють ся, дає право продажи свого земельного наділу або громадї, або стороннім людям.

використає народне представництво земельний фонд, що знаходить ся в його руках. Се залежить від багатьох причин. Завданєм соціялдемократичної партії за кожної форми капіталїстичного ладу зостаєть ся домаганє від органів краєвої демократичної управи оборони інтересів працюючих мас, позбавлених засобів продукції, себто рільничого і промислового пролєтаріяту.

4) Скасованя довжних зобовязань, які мають невільницький характер.

5) Передачі земель приватної власности (більша посїлість) на володїнє більших краєвих орґанїзацій самоуправи. Найменьший розмір призначених до вивласненя земельних участків означуєть ся краєвим народним представництвом.

Земельна рента становить дохід, опертий на монопольнім уживаню землї, і може зростати не тільки в наслїдок розвитку продукційних сил населеня, а й від його земельної потреби (від запотребованя його землї). О скільки земельний власник являєть ся підприємцем, він дістає дохід від визискуваня праці, змагаючи до найбільш продуктивної його орґанїзації. О скільки ж він являєть ся лише власником землї, він дістає дохід, як монополїст. Соціялдемократична партія, змагаючи до орґанїзації, соціялїстичного виробництва і експропріяції знарядів і засобів виробництва, в найблизшій будуччинї не може знищити капіталїстичних відносин, опертих на праві приватної власности, але вона може експропріювати або землю, або доходи, що випливають з монопольного володїня нею, як суперечного інтересам усїх иньших кляс, опріч монопольних власників.

Ставляючи як остаточну ціль зорґанїзованє соціялїстичного ладу, робітнича партія не візьме безпосередної участи в боротьбі за розширенє права власности на землю між ріжними станами.

Вона о стільки братиме участь в сій боротьбі, о скільки можливе розширенє суспільної власности коштом особистої. До кого б не належало у капіталїстичній державі право власности на землю, рільничий, як і промисловий пролєтаріят, не може позбавити ся визиску доти, доки знаряди виробництва знаходять ся в приватній власности. Але пролєтаріят заінтересований в демократизації земельної власности і доходу від землї, бо се до краю підкопує станову державу. Заміна пансько-шляхоцького землеволодїня на суспільне сама ще не знищить визиску рільничого пролєтаріяту, а тільки роскриє клясову боротьбу, укриту нині становими відносинами. Для сього має соціял-демократична партія два шляхи: або вивласненє землї, можливе в хвилї загостреної клясової боротьби, або (точка 5) вивласненє земельної ренти в формі податку, себто поволи, шляхом парляментарної боротьби.

6) Ставляючи завданєм заміну приватної власности на засоби виробництва суспільною, робітнича партія може осягти се лишень тоді, коли й земля й капітал будуть експропрійовані для плянового суспільного виробництва. Така саме експропріяція не може стати ся перед повстанєм або під час повстаня демократичного ладу. Лишень демократія, досить підготовлена до зорганїзованя суспільного виробництва, може ставити за найблизчу ціль здїйсненє соціялїстичного ладу. Тому експропріяція засобів виробництва становить максімальне домаганє, неможливим до переведеня в найблизшім часї, але є вихідною точкою робітничої партії.

Вже через самі свої завданя робітнича партія не може мати в теперішнім часї такого успіху серед малосвідомого селянства, як демократична партія, котра поруч з демократичними домаганями зміцняє надію на зміцненє дрібної власности зав-

дяки р о з д ї л у більшої. Лише вдиранє соціялїстичної свідомости серед найбільш свідомих поступових елєментів селянства може поповнити ряди робітничої партії селянством. Коли буде зруйнований сучасний становий лад, для більшости селянства буде далеко вигіднійше, що лиш робітнича партія остаточно допоможе йому спекати ся всїх форм визиску. Яко партія, що ставить завданєм боротьбу д о к р а ю з визиском, соціялдемократія може дивити ся на д е м о к р а т и ч н о успособлену більшість селянства, як на союзників перед переворотом, не поступаючись своїми соціялїстичними завданями. Як що не перед переворотом, то після нього більшість демократів селян перейдуть до соціялдемократів. Се зробить економічна конечність, з одного боку, і робітнича партія, з другого, — бо демократизація земельної власности загострить клясову боротьбу не тільки внутрі демократичної держави, але й на ґрунтї місцевої самоуправи. Сю боротьбу робітнича партія вести ме з тим більшим успіхом, чим доцільнійше вона поставить свої завдання в теперішнім часї.

Проєкт аґрарної програми Н. Ленїна.

В цїлях усуненя останків кріпацьких порядків, котрі важким гнїтом лежать безпосередно не селянах, і в інтересах свобідного розвитку клясової боротьби на селї, партія домагає ся:

1. конфіскати всїх церковних, монастирських, удїльних, державних, кабінецьких і поміщицьких земель.

2. заложеня селянських комітетів для безпроволочного знищеня всїх слїдів поміщицької власти і привілєїв і для фактичного розпоряжуваня конфіскованими землями до часу установленя все-

народною конституантою нового земельного устрою.

3. знесеня всїх податків і повинностей, що падуть в теперішній порі на селянство як на податковий стан.

4. знесеня всїх законів, що вяжуть селянина в розпоряжуваню його землею.

5. оставленє виборчим народним судам права, знижувати понад міру високі арендні платнї; не узнавати справ, що мають характер експльоатаційний.

Коли рішуча побіда сучасної революції в Росії забезпечить вповнї самодержавє народу т. є завоює републїку і вповнї демократичний державний устрій, то партія буде за знесенєм приватної власности на землю і передачею всїх земель на спільну власність усього народу.

При тім російська соц. дем. роб. партія у всїх випадках і при кождім станї демократичних аґрарних перемін ставить своїм завданєм, конечно змагати до самостійної клясової організації сїльського пролєтаріяту, поясняти йому непримиримy протилежність його інтересів інтересам селянської буржуазії, перестерігати його перед ілюзіями системи дрібного господарства, котра нїколи, при істнованю товарової продукції, не буде в змозї знищити бідність мас, і накінець, вказувати на необхідність повного соціялїстичного перевороту, як на єдиний засіб знищеня всякої бідности і всякої експльоатації.

Аґрарна програма Партії Соціялїстів-Революціонерів.

В питанях переустрою земельних відносин П. С.-Р. змагає оперти ся в інтересах соціялїзму і боротьби проти буржуазно-власницьких прінціпів

на громадських і трудових поглядах, традиціях і формах життя російського селянства, особливож на розширеню серед них думки, що земля нїчия і що право на користованє нею дає лише праця. В згоді із своїми загальними поглядами на завданя революції на селї, партія буде обстоювати соціялїзацію землї, то є буде за винятєм її із товарового обороту і переміни її із приватної власности віддїльних осіб або груп на загально-народну власність на слїдуючих основах: всї землї поступають в завідуванє центральних і місцевих органів народної самоуправи, починаючи від демократичних, безстанових сїльських і міських громад і кінчаючи на областних і центральних інституціях (розселенє і переселенє, завідуванє резервовим земельним фондом і т. п.); користуванє землею повинно бути трудовим, рівним для всїх, себто забезпечувати трудову норму на основі приложеня власної працї, самостійно чи в спілцї; рента через спеціяльне оподатковане повинна бути повернена на громадські потреби; користуванє землями і вгіддями, що мають не вузко місцеве значінє (великі лїси, риболовлї і т. д.) регулює ся відповідно більш широкими органами самоуправи. Нутра землї лишають ся при державі; земля переходить на загально-народну власність без викупу; за потерпівшими від сього маєткового перевороту остає право на громадську запомогу на час, необхідний для приноровленя до нових умов особистого істнованя.

В питанях громадського, муніципального і земського господарства партія стояти ме за розвій всякого рода громадських служб і підприємств (безплатна лїкарська поміч, земсько-агрономічна і харчова організація земськими і областними органами самоуправи, при помочи загально-державних засобів, широкого кредиту для розвитку трудового господарства, особливо на кооперативних основах; комунїзація водопроводів, осьвітленя, засобів комунїкації і т. п.), за наданє міським

і сільським громадам найбільш широких прав на оподаткованє нерухомих маєтків і на примусове вивласненє їх, особливож в інтересах заспокоєня мешкальних потреб робітничого населеня; за комунальну, земську а також і державну політику, сприяючу розвиткови кооперацій на строго демократичних трудових прінціпах.

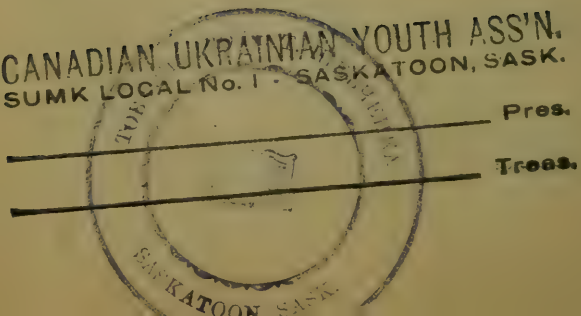

„ЗЕМЛЯ і ВОЛЯ“,

часопись для робочого люду, орґан української соціялдемократії. Виходить що тиждня у Львові і коштує на рік в Австрії 4 К, в Німеччині 5 марок, в Америці 2 доляри. Поодиноке число в краю коштує 8 сот. — Оказові числа висилається ся даром. — Пишіть на адресу: *„Земля і Воля“, Львів, вул. Собєского ч. 3.*

„БОРБА“,

соціялдемократична часопись для робочого народу. Виходить два рази на місяць у Чернівцях і коштує в Австрії 4 К річно. Адреса: *„Борба“, Чернівці, вул. Шкільна ч. 6 (Буковина).*

„РОБОЧИЙ НАРОД“,

орґан українських соціяльотів у Канаді та в Злучених Державах. Виходить два рази на місяць і коштує річно 1½ дол. Адреса: *„Robotchyj Narod“, Winnipeg, Man., Canada, Box 3542 (Sta. B.).*

Ціна 1 К 40 сот.

8 71 84

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW